

Történelem

Makó város úrbéri küzdelmeinek kezdetei 1778—1805

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Az egykori Csanád megye a hódoltság után jelentéktelen kis megyévé zsugorodott. Bánáthoz tartozó területe a karlócai béke értelmében még a török birodalom része, a török háborúk után az udvar nem állította helyre a megyerendszert. A 18. század elején Csanád megye négy kamarai településből állt: Battonyából, Földeákból, Tornyából és Makóból. Az előző három helység magánföldesúri birtok lett; Földeákot 1729-ben Návay György, Battonyát 1746-ban Monostori Berinay László, Tornyát 1752-ban Marczibányi Lőrinc vásárolta meg. Makóra a csanádi püspökség vetette ki hálóját, ugyanis a püspökség fenntartásához nem volt elegendő bevételük. A 17. század folyamán a kis mezővárosnak sikerült olyan pártfogókra szert tennie, akik elhárították a püspökség bekebelező terveit. 1614-ben Bethlen Gábor védte meg a makóiakat Herovics Mátyás püspök egyházi tizedszedési törekvéseitől. Zsongor Zsigmond püspököt 1646-ban Rákóczi György fejedelem kénytelen megfigyelmeztetni. Macripodari Jácint hiába eszközölt ki 1660-ban protekcionális levelet a Makóval szomszédos Csókás, Szentlőrinc, Dálegyház, Igács, Szentmiklós, Csika területére, mert ezeket Lipót király gróf Balassa Imrének adományozta. 1682-ben Balogh Miklós püspököt, majd pedig utódait: Tvornikovich Mihályt és Dolny Istvánt a kincstár tartja távol Makó megszerzésétől.

Nádasdy László 1719-ben már megkapta élete tartamára a királyi haszonvételeket, de a földesúri jogokat a kincstár továbbra is magának tartotta fenn. Stanislavich Miklós püspök 1746-ban örök adományul kapta Makót, ettől kezdve a szabadelvű lakosok fokozatosan jobbágyi sorba süllyedtek. Amikor az egyik egyezséglevelben Stanislavich Miklós 1743-ban püspöki jobbágyoknak nevezte őket, a város a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott ez ellen.

A csanádi püspökség 1746-ban nemcsak Makót, de a hozzátartozó pusztákat: Igács, Kopáncs, Csókás, Rákos, Dál, Szentlőrinc, Tömpös, Lele pusztákat is örök adományul kapta. Mária Terézia 1751-ben Engl Antal püspöknek ajándékozta Szentmiklós pusztát, Felhegyes, Császárvár és Margita szállásokat is.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés pontosan meghatározta az úrbéres telek terjedelmét, ami Makón 36 hold szántóból, 20 kaszás rétből és 1 hold (1100 □-ól) belső telekből állt, de a legelőről csak azt írta, hogy elegendő bocsátassék a jobbágyok rendelkezésére. Találón írta Tóth Lőrinc: „Az egész úrbéri rendezésben talán legfontosabb, legkényesebb, legtöbb féltékenységet s legerősebb szenvedélyeket ébresztő tárgy ... a legelők kérdése.”² A makói úrbéri per hol parázsló izzással, hol csil-

¹ BÁLINT A. 1926. 27. SZIRBIK M. 1926. 100. INCZEFI G. 1970. 171. TÓTH F. 1974. 57.

² FÜR L. 1972. 109.

lapíthatatlan lángolással egy évszázadig húzódtott. És ennek a nagy pernek legfőbb témája a legelő birtoklása illetve használata volt, valamint a jobbágy—földesúr viszonyt meghatározó szerződés. Ahogyan a püspökök váltották egymást, rendszerint új szerződést kötöttek, amelyben az évi taksa összege mindig magasabb lett. Így Nádasdy Lászlóval 1200, Stanislavich Miklóssal 1741-ben 1800, 1843-ban 3000, 1847-ben 5000 forintban állapodtak meg.

Az úrbéri per Christovich Imre püspöksége idején indult. A földesúr 1778-ban közvetlenül a felséghez folyamodott, az urbárium által biztosított roboterő felhasználása céljából a város használatában lévő legelő egy részét majorsági birtoknak kívánta kivágtatni és elkülöníteni a közlegelőtől.

Az úriszék 1779. január 16-án teljesíthetőnek tartotta a püspök kérését. A megyei törvényszék 1779. március 9-én a közlegelőből 60 sessio (1 sessio=56 jugerum) kihasítását ítélte meg mint allódiomot. A helytartótanács 1779. október 18-án ki-mondta: „Makó városának lakosai 1699-ik évben az egész határt megkapták; s az uradalom által kért puszták, mint amelyek az úrbéri executiora megbízott tisztviselők által, a község használatában lévő s annak birtoka közé kebelezett részek vettek föl: továbbra is a község birtokában hagyandók.”

A város egyezkedésre kényszerült. Az 1780 áprilisában kötött szerződés értelmében a közlegelőből 3 sessio földet adnak át az uradalomnak majorság létesítése céljából. A püspök holta napjáig teljes földesúri jussal átadja a királyi haszonvételeket (termékek dézsmáját, árendákat, bárány és apró dézsmákat, italok kocsmáztatását, sörnek, pálinkának főztetését, a mézárszékeket, a Szentiván napi vásárt, a heti vásárokat, a halászó vizeket). A város az urbariális köteleességek és a királyi haszonvételek megváltása fejében 9000 forintot fizet készpénzben. Minden jobbágytelek után egy napi két marhas szolgálattal tartoznak. Természetben 150 köböl búzát, ugyanannyi zabot, 60 boglya szénát, 2000 kéve nádat vagy gyékényt, 60 akó makói bort, 50 bárányt, urbariális kappant, csirkét, vaját és tojást kellett teljesíteniök. Az uraság a maga jószágait a községével egy falkában, egy járásban járathatja, de ezáltal a lakosok jószágainak legkisebb megszorítását sem okozhatja.³

Bár a Stanislavich Miklóssal kötött szerződéshez viszonyítva az 1780. évi kontraktus a város szemszögéből nézve sokkal terheesebb, mégis kedvezően zárult az első úrbéri per. Sikerült megakadályozni az uradalom allodiális birtokának kialakítását, a közlegelő elkülönítését. Az uraság vissza kényszerült adni az időközben elfoglalt területeket, meg kellett térítenie az okozott károkat.

Hosszabb betegség után Christovich Imre 1798-ban Makón elhunyt. A püspöki szék két évig betöltetlen maradt. 1800-ban Kőszeghy László lett a megyéspüspök, így 70 év után ismét magyar nemzetiségű, szegedi születésű, polgári családból származó főpap került az egyházmegye élére.

Juhász Kálmán egyháztörténész szerint Gellért püspököt kivéve ő előtte egyetlen csanádi püspök sem alkotott annyit, mint Kőszeghy László. Christovich Imre fedezte fel tehetségét, a pécsi tanárt Temesvárra vitte, megtette titkárnak, majd kanonoknak, 1783-ban püspöki helynöknek. A püspök betegsége idején káptalani helynökként kormányozta az egyházmegyét. Így az egyházmegye vezetésében fél évszázadot töltött. A hódoltság megtépázta a csanádi egyházmegyét is. Hivatalba lépésekor a Mohács előtti kétszáz plébániából csak három működött. Kőszeghy László plébániák és templomok sorát emelte. Újjászervezte az egyházmegye közigazgatását: főesperességeket és esperességeket hozott létre. A lelkipásztorok utánpótlására papnevelőintézetet alapított. Az elaggott papok ellátására egyházmegyei nyug-

³ REIZNER J. 1892. 125.

díjintézetet létesített. Kőszeghy Lászlót a historia domusokban *rideg lelkületű, kíméletlen, kegyetlen jelzőkkel illeték*. Juhász Kálmán szerint határozott egyénisége és szigorú egyházas felfogása mellett derűs kedélyű, melegérzésű, mindenkin segíteni igyekvő természetű főpap volt.⁴

Makó krónikása, Szirbik Miklós szerint: „Kőszeghy Ó Excellenciája alattvalóinak tiszteletét meg tudta nyerni. Különösen ékesítette őket a mindenkire való nyájjasság, a különböző Vallásúak eránti példás türelem, melyet Papjaiba is annyira beléjek csepegtetett, hogy erre, és az ebből következett szép egyességre nézve a különböző felekezetek között, a Csanádi Megyének méltán elsőséget lehet adni. Valahányszor Makóra jött, a Reformátusok oskoláját is meglátogatni, s a jelesebb előmenetelű gyerekeket megjutalmazni el nem múltatta. Ugyan ezzel érdemelte azt, hogy neki itt a Reformátusok Templomába is utolsó tisztesség tétetett 1828-dik esztendő Január 31-dik napján, én lévén az első szónok, minden rendű és vallású termédek Hallgatónak jelenlétében.”⁵

Az 1821. évi árvíz után utasította Giba Antal uradalmi földmérőt a szentlőrinci városrész rendezésére. Az ő javaslatára a belső legelőből kétszáz holdnyi terület hasítottak ki Újváros tovább fejlesztésére. Ennek megvalósítására csak négy évvel halála után került sor, de a püspök iránti tiszteletből azt a teret, amelyen később az újvárosi református és római katolikus templom felépült, László térnek nevezték el⁶ és a tér közepén tiszteletére vörös márványkeresztet állítottak. Kőszeghy László építtette 1826-ban a püspöki rezidenciát és neki tulajdonítják az úgynevezett makói disztichont:

Makó vetekszik Velence híres városával,
Az tengerre épült, ennek trágya az alja.⁷

Nagy egyházépítő terveihez sok pénzre volt szüksége, a volt határőrvidéki területen nem sikerült tizedszedési jogát érvényesítenie, ezt makói jobbágynak akarta behajtani. Évekig tartó heves pereskedés indult.

Az úrbéri szerződés megkötése körüli harc

Kőszeghy László kinevezése után kinyilvánította, hogy a status quot tudomásul veszi, azon nem kíván változtatni; és ezt nem tájékozatlanságból mondta, hiszen hosszú idő óta helynökként vezette az egyházmegyét. Időközben teljesen makói rokonsága befolyása alá került, ugyanis az uradalom jószágigazgatója, teljhatalmú vezetője, plenipotentiáriusa, öccse, Kőszeghy János volt, tisztartója pedig Kőszeghy Ignác.

II. József császár 1784-ben nemcsak helybenhagyta a Christovich Imre püspökkel kötött szerződést, de azt is meghagyta, hogy az örökös legyen és minden következő püspökre kiterjedjen. Mivel a császár halálos ágyán visszavonta rendelkezéseit, ebből az uradalom azt a következtetést vonta le, hogy a szóban forgó szerződés nem örök. A város viszont ragaszkodott a régi szerződéshez, kinyilvánították, hogy addig, amíg attól ő felsége el nem mozdítja, el nem áll. 1802. augusztus 25-én a királyi

⁴ JUHÁSZ K. 1942.

⁵ SZIRBIK M. 1926. 25.

⁶ BOROVSKY SAMU a László teret tévesen Szent László térnek nevezi és a középkori Szent László falu helyével azonosítja. Csanádvarmegye története II. 561.

⁷ BOROVSKY II. 332. MFMÉ 1971. I. 172. Péter L. 1985. 32.

határozat a Christovich-féle szerződést megszüntette, de mivel egyezsége nem tudtak jutni, 1802. szeptember 29-én megkezdődött egy hosszantartó, szenvedélyes úrbéri per.

A pereskedő felek között áthághatatlan szakadék tátongott. A város ragaszkodott szabadalmasabb jogállapotához, a püspökség viszont mindenáron az urbárium szerinti teherviselést kívánta érvényesíteni. A Mária Terézia-féle urbárium a földesúr és a paraszt viszonyát pontosan meghatározta, de a mezővárosok státusa rendezetlen maradt.

A város a földesúri és királyi haszonvételeket egy évszázadig háborítás nélkül bírta, az új földesúr viszont 1802. október 14-én kinyilvánította, hogy „semminemű királyi vagy földesurasági jussához tartozandó beneficiumokat — a kegyes urbárium rendszabása szerint esendő haszonvételeken kívül — árendába nem fog engedni.” A beneficiumok visszaadását az úriszék és a megyei törvényszék is megítélte, amit az uralkodó is megerősített. Ez utóbbiról a helytartótanács 1804. szeptember 18-i leiratában értesítette a pereskedő feleket. Az uradalom nemcsak a regálé beneficiumokat veheti vissza, de az ahhoz tartozó épületeket is. A leirat szerint a város nagyságának és népségének figyelembevételével az uraság határozza meg, hogy az urbáriális kocsmáltatás idején hány helyen vagy házban engedélyezi a bor árusítását. Végül is a város hat helyen folytathatja az úrbéri kocsmáltatást és csak a három országos vásár haszonvétele illeti meg.

A pereskedő felek mindvégig más elvi alapról indultak ki: az uradalom az urbárium szerinti, a község pedig a szerződésben rögzített adózás híve volt. A püspökség 1801. március 19-én összeállította az urbárium rendelkezése szerinti követeléseit, és a perben ezeket a követeléseit vonultatta fel.

Az ujjonnan tett conscriptio szerint, ki hagyván a zsidókat, kik mindenben különös contractus mellett ezután is tractáltatni fognak, nem különben plébánus és nótárius urakat, úgy az cántorokat is, kik a kegyelmes urbárium szerint minden adózásoktól szabadok, találtatnak azon mezővárosban colonialis házak N ^o 760, zsellér vagy szántó és kaszálló földek nélkül való házak pedig 1039, öszveséggel tehát 1799 házak, mellyek után 1 forintjával esne az méltóságos földesuraságnak	f	xr(krajcár)	
Hasonlóképpen a 621 2/8 sessiobul kihagyván a fent nevezett szabad személyekre 8 3/8 sessiot, marad adózás alatt 612 7/8 sessio, ezek után minden sessiot 52 marhás szolgálati napszámmal felvévén, esne a méltóságos uraságnak 31 869 1/2 két marhás napi szolgálat, ezeket 24 xrokkal számlálván tenne pénzbéli váltsága.	1 799		
Az 1039 zsellérek pedig, egyet 18 napi szolgálattal számlálván, tartoznának az méltóságos földesuraságnak szolgálni 18 702 gyalog napokat, ezeket pedig 12 krajcárjával számlálván, a pénzbéli váltság tenne	12 747	48	
Az 207 ház nélkül való zsellérektől pedig egyenként 12 gyalog napi szolgálattal számlálván, esne a méltóságos földesuraságnak gyalog napi szolgálat 2484, ezeket 12 krajcárjával felvévén, a váltságbéli pénz tenne	3 740	24	
Minden négy egész helyes gazda hosszú fuvar is 4 marhával menetelt és jövetelt belé számlálván négy napi járó földre tenni tartozik és így Makó várossától esne 153 3/4 hosszú fuvar, ezt ámbár urbárium szerint sem megváltani, sem pedig más munkára fordítani nem szabad is, az igaz compotus végett mégis 3 f 12 krajcárokkal számlálván, tenne	496	48	
Kappany, csirke, tojás és vaj megváltása minden sessio után 48 krajcárokkal számlálván, tenne	490	18	
Az urbáriális borjú is, ha minden egyik hely után 3 krajcárokkal számláltatnak, tenne	30	38	5/8

Közönséges szokás szerint minden sessio után tized fejében, melly itten kilentzed helytet esni állittatik, 12 posonyi mérő búza vagyis őszi vetés után esendő termést calculusra vévén 612 7/8 sessio után földesuraságnak esne átallyába 7351 posonyi mérő búza, mellynek mérőit 45 krajcárokkal számlálván, téssen	5 514	45
A tavaszi termesből pedig úgymint árpa, zab, kukoritza és kölesből átallyába egy sessio után 15 posonyi mérőt számlálván, esne 9190 1/2 mérő, ezt 18 krajcárjával felvévén, tenne	2 757	9
Borbéli tizedet is legalább számlálni lehet átallyába 1000 akóra, akóját pedig 2 forintjával és így váltsága fejibe esne	2 000	
Bárány tizedből is legalább béjöheth	1 000	
Lentse, borsó, bab, kender és len tizedből is lehet reményleni	200	
Pálinka főző üstök, mellyekkel a szállós gazdák a törkölyt kifözni szokták, árendája is fel mehet	100	
Méheknek dézsmája kitétetik	200	
Így tehát az urbáriális adózások summája tenne	31 568	50 5/8

A kommunitás elfogadhatatlannak tartotta az urbárium által tervezett úrbéri kötelezettségeket, az abban foglaltak könnyítésére utasította az előljárókat. A város elutasító magatartása miatt, a következő év októberében már taktikusabb ajánlattal állt elő a püspökség. Javasolta, tartsanak próbaesztendőket, ezalatt ki-ki tapasztalhatja az urbáriumba foglalt szolgáltatásoknak és adózásoknak súlyát és három esztendő után véglegesen döntsenek, hogy urbáriális szerződés mellett akarnak-e maradni vagy az urbárium rendelése szerint kívánják a kiszabott terhet „békével viselni”. Az uralkodó döntését a helytartótanács 1804. szeptember 18-i leirata tartalmazta: „Azt, hogy nem contractus szerint tractáltassanak és urbárium alá vettessenek a lakosok, csak kérdésbe sem lehet hozni, mert az ellenére volna mind a királyi commissáriusoknak kiadott felséges instructio 26 §-ának, mindannak, hogy a megszállásnak idejétől fogva mindenkor contractus szerint tractáltattak.” Az utasítás szerint a szerződést 15 évre kell megkötni és a robot megváltásából 13 497 f 30 krajcárt az uraságnak el kell engednie.

A végleges szerződés megkötése előtt, 1804. december 20-án az uraság pontokba foglalta kívánságait, amelyre a város előljárói írásban válaszoltak.

1. Királyi rendelkezés határozta meg a szerződésnek 15 évre történő megkötését.
2. Az uraság minden jobbágytelek után 6 két marhás robotot kívánt, a zsellérházak után 6 gyalog napot, a házatlan zsellérektől in natura nem kért semmit, a többi robotnapot 24, 12, 12 krajcárral megengedte megváltani. A város egy napi két vonó marhás szolgálatot, egy napi gyalog szolgálatot ajánlott föl,összegszerűen pedig 20, 10, 10 krajcárt. A város a belső és külső legelő kimérését jó és hasznavehető földből kérte.
3. Az 591 7/8 sessio után esendő urbáriális vaját, kappant, csirkét, tojást, borjút in natura fenntartja az uraság.
4. A hosszú fuvart in natura kívánja a földesuraság. A város óhaja, hogy ez „alkalmatos időben tétessen, valamint menet vagy jövet két napi útnál többet ne tegyen és vagy menet vagy jövet teher nélkül tegyen.
5. Ha elegendő nád és gyékény terem, minden házhelyes lakos 40 kéve nádat vagy gyékényt vág az uraságnak és a megmutatott helyre hordja.
6. A búzából és árpából vagy zabból esendő dézsmát az uraság a kamarális mód szerint kívánja, vagy minden egész telek után 10 posonyi mérőt, a város 3—3 köből (vagyis 6 posonyi mérő) mennyiséghez ragaszkodik.
7. Az uraság a Fehérház melletti kukoricaföldek, a gerizdesi, szardicsi szőlők melletti kenderföldek, a szentlőrinci kertek után is kívánja a dézsmát. A község alkalmazkodik a királyi rendelkezéshez.

8. A bárány dézsma teljesítése.
9. A rajméhek utáni dézsma in natura beszédése.
10. A szőlőnek piacon való árulását tiltja az uradalom, szüret előtt a tulajdonos házi szükségletre csak mértékletesen hordjon belőle haza. A város az eddigi gyakorlatnak megfelelően szín borból kívánja a dézsmát teljesíteni.
11. Külső italoknak behozatala tilos, a város a királyi rendelkezéshez tartja magát.
12. Mivel a szentlőrinci szőlőkertek területe 46 holdról 182-re emelkedett, az uraság a továbbiakban ragaszkodik a szőlő-, kukorica- és kenderföldek mostani státusához.
13. Az uraság a házak számát és a házatlan zsellérékét is meghatározza. A község kéri, hogy a vidéki lakosok beengedésével a lakosság ne szaporodjon, a törzsökös népesség növekedéséből származó adót a szerződés összegének pótlására használják fel, mivel a beszédési hiányok elkerülhetetlenek.
14. Az uraság visszaveszi a regálékat, de a három országos vásár haszonvételét meghagyja. A község kocsis lovainak és a katonaság lovainak tartására az elfoglalt területből 20 sessiót kér kiadatni. A város országos vásár alkalmával sátraiban szeretne bort méretni.
15. A házak, földek, szőlők cseréje és eladása az uraság engedélye nélkül nem történhet.
16. Az uraság kilátásba helyezi, hogy „atyai segedelmét tehetsége szerént nem fogja megtagadni”.

Négy éves vajúadás után, 1804. december 28-án aláírták a szerződést. A robot tekintetében a város az egy napi ígás, illetve az egy napi gyalog robot megajánlását el tudta fogadtatni, a többi robot napnak megváltása viszont 24, illetve 12 krajcár maradt. A dézsma mennyisége búzából is, illetve árpából vagy zabból is 6 posonyi mérő maradt. Sikerült elérniük, hogy gabonából a dézsmát ne szalmába, hanem szemül szedjék.

Kőszeghy Lászlóval kötött úrbéri szerződés ugyan lényegesen előnytelenebb volt, mint a 24 évvel korábbi. Nagy érvágásnak számított a haszonvételek visszavétele. A pereskedés során a közösségnek viszont sikerült érvényesítenie azt a törekvését, hogy lényegében mindennemű urbáriális in natura teendő szolgáltatásoktól szabad legyen és az urbáriumnak még az árnyékától is távol essen.

A Kőszeghy Lászlóval kötött szerződés

Anno 1804. die vero 28° mensis decembris az méltóságos és főtisztelendő csanádi püspök Kőszeghy László Úr őnagysága, mint ezen tekintetes nemes Csanád vármegyebéli Makó nevezetű mezővárosnak földesura egyrésztül, másrésztül pedig ugyan Makó püspöki mezővárosnak bírági, esküttyei és közönségesen minden lakossai között az felséges királyi végső kegyelmes resolúciónak (jövahagyásnak), melly 18° septembris 1804-dik esztendőbéli datum és 20 824dik numerus alatt az felséges királyi magyar helytartótanács által, ugyanezen tekintetes nemes Csanád vármegyéhez küldetett, itten pedig 27dik novemberbe ez hanyatló 1804dik esztendőben tartott generális gyűlés alkalmatosságával publicáltatott és az földes uraságnak kiadatott, nyilván való értelme szerint, következő urbarialis contractus tétetett, úgy mint

1mo Minthogy már ezen felséges királyi végső kegyelmes resolútió által meghatározatott, ezen urbarialis contractus egymás után folyandó tizenöt esztendőkre, ugyan-

azért ezen egyesülés is kezdetét fogja venni első januáriusba 1805dik esztendőben és fog minden változtatás nélkül mindakét részről megtartatni 1819dik esztendőbeli december holdnapjának utolsó napjáig. Ez idő alatt tehát

2do Ámbár az most említett felséges királyi végső resolútió által helyben hagyatott is az kegyelmes urbárium szerint kiosztott 621 2/8 colonialis sessióknak száma, ezeket pedig ugyantsak az földesuraság sem kívánnya fogyasztani, mégis mivel urbarialiter exempta sessióknak csak 4 4/8 sessiók, úgymint: az magyar és orosz catholicus plébanusoknak és reformatus prédicatornak kinek-kinek egy sessió, nem különben az három templomba rendelt három kántornak kinek-kinek fél sessió rendeltettek az kegyelmes urbárium szerint, az méltóságos földesuraság, mint azon kívül is diaecesanus [megyés] püspök a népnek szaporodására nézve az nevezett exemptusoknak [kivételezettek] és a templomok szolgálaink sorsát egyenlőképpen megjavítani kívánván, még az két plébánusnak és prédicatornak kinek-kinek 1 2/8 sessió, nem különben a catholicus magyar kántornak 3/8 sessiót, úgy az három templom harangozóinak kinek-kinek 2/8 sessiót; öszvességgel pedig 9 3/8 sessiót az urbarialis és contractualis [szerződéses] adózások és szolgálatok alól felszabadítani kíván; valamint az uradalomba lakos nemes urakat, város nótáriusait és más egynehány különböztetést érdemlő személyeket is, az ilyen tsupán földesuraságot illető és a contributionalis fundusnak semmi rövidséget nem okozható adózások és szolgálatok könnyebbségire nézve tulajdon dispositiojára [rendelkezésére] feltartani magában eltökéllette. Illy titulus [cím] alatt azért még 20 egész sessiót, öszvességgel pedig 29 3/8 sessiót az egész számból, tudnia illik 621 2/8 sessiókbul kihagyatni kíván, innét tehát nyilván következik, hogy contractualis [szerződés szerinti] adózás alatt 591 7/8 sessiónál több nem maradhat, azt mindazonáltal itten világosan megjegyezvén, hogy a méltóságos uraság azon esetre, ha tudnia illik a nemes urak vagy az fent említett különböztetést érdemlők közül valaki mostani birtokának haszonvételét akár melly paraszt lakosnak által engedni kívánná s az iránt az uraságnál tartozó jelentést tenne, ha különben a földet által venni kívánó személy ellen semmi törvényes kifogása nem volna, abban akadályt tenni nem fog.

Ezek után pedig ugyanaz kegyelmes urbáriumnak rendelése szerént minden egy sessiót 52 napi két marhás szolgálattal számlálván, öszvességgel 30 777 1/2 napi illyes szolgálat esik, amellyekbül jöllehet az földesuraság tulajdon gazdaságának előmozdítására minden egy egész sessió után négy napi két marhás szolgálatot in natura [természetben] megtartani kívánna, mivel mindazonáltal az communitas egy sessiótul egy marhás szolgáltnál, az zsellérekre nézve pedig egy háztul egy gyalog szolgáltnál többet nem ajánlana, és így ez szerint a földekkel bírókra nézve ugyan a 30 777 1/2 fél két marhás robotbul az sessiók száma szerént in natura ígért 591 7/8 két marhás szolgálatokat kihúzáván (amellyet minden lakos az uraság tisztje által kirendelendő időben hűségesen és hasznosan leszolgálni köteleztetik) marad megváltani való 30 185 5/8 két marhás szolgálat. — Az 1333 házzal bírókra nézve pedig az urbarialiter felszámlált 23 994 gyalogszolgálatbul az in natura ígért egy-egy gyalog szolgálatoknak 1333bul álló számát kivonván, marad megváltani való 22 661 gyalog szolgálat, amelyekhez 204 ház nélkül lévő zsellérek urbarialiter felszámított 2448 gyalog szolgálatbéli tartozásokat hozzáadván in summa az megváltani való gyalog robotoknak száma lészen 25 109. Hogyha tehát az fent kitett 30 185 5/8 két marhás szolgálatokat a legközelebb sedrialiter megállított urbarialis s a felséges resolútióban is provocalt calculus szerint egyet-egyet 24 krajcárral számítván a lakosok megváltják, annak váltáságának egész mennyisége téssen 12 074 forintot 15 krajcárt, nem különben, ha az feljebb számba vett 25 109 gyalog napok, egyet-egyet 12 krajcárral vévén megváltatnak, téssen a váltáság ára 5021 forintot 45 krajcárt, a városban lévő 2097 paraszt

házak után pedig a füst pénzt in florenis 2097 felvén, s mind a két rendbéli robotok váltásával öszveadván, téssen az communitás készpénzbéli tartozása summája 19 193 forintokat 3 krajcárokat. Mivel mindazáltal az végső kegyelmes resolutionnak értelme s határozása szerint a méltóságos földesuraságnak önként való kegyes ígéréthez képest az most említett 19 193 forint, 3 krajcárokból 13 497 forintokat 30 krajcárokat ki kell húzni, felmarad 5695 forint és 33 krajcár; amely e szerint meghatározott summát köteleztetnek az előljárók igaz proporció szerint az lakosoktól beszédni, és két ízben, úgymint felit Szent György napkor, felit ismét Szent Mihály napkor, az méltóságos uraság makai cassájába esztendönként minden vonogatás és hiánosság nélkül lefizetni.

3^{io} Az fejebb kitett 591 7/8 sessiók után, minekutánna már az belső legelőnek térsége, melly tsak 8334 jugerumba határozatott meg, az alább való részeknek adjustatiójára nézve éppen 9927 jugerumra és 881 quadrát öltre, a külsőnek pedig, melly 7350 jugerumra és 881 quadrát öltre, a külsőnek pedig, melly 7350 jugerumba volt megállapítva, hasonló adjustatiók végett 8277 jugerumra 1026 quadrát öltre extendáltatott [kiterjesztetett], és így öszvességgel 18 025 jugerumot 807 quadrát ölet foglalt el, annyival is inkább köteleztetik a communitas esendő urbarialis vaját, kappant, csirkét, tojást és borjút administrálni, ugyanazért az kegyelmes urbárium 4^{dik} punctumának 2^{dik} 3^{dik} és 5^{dik} paragraphusa szerént, mindezeket az földesuraság tulajdon szükségire feltartván megkívánja, hogy a lakosok ezen tartozásokat az erre rendelt tisztnek dispositiója szerént megtegyék; nem különben minden 30 egész sessió után egy borjút administráljon, valamint

4to Az kegyelmes urbarium 3^{dik} punctumának 12^{dik} paragraphusa értelme szerént esendő hosszú fuvart is, minthogy eztet sem megváltani, sem más munkára fordítani meg nem engedtetik, az földesuraság in natura megkívánnya.

5to Minthogy közönséges tapasztalásbul tudnivaló az, hogy ezen makai határba már több esztendőktől fogva sem nád, sem gyékény éppen nem szokott termeni, az kegyelmes urbarium 3^{dik} punctumának 13^{dik} paragraphusában foglalt kötelességeket csak akkor fogják a lakosok tellyesíteni, amidőn az uraság illetén haszonvételt engedhet.

6to A fellebb említett felséges királyi végső resolutio által az is meghatározatott, hogy az földesuraság búza, árpa vagy zab termésbül esendő dézsmáját ne szalmába, hanem szemül szedje be, emellett pedig kegyelmesen rendeltetett az is, hogy az földesuraság ezen most említett gabona termésbül esendő dézsmáját azon mód szerint, amint ez iránt már az interimális egyesülés megtörtént és ususba is vétetett és megtartatott, administráltassa: melly rendeléshez képest tehát minden sessió után 6 pozsonyi mérő búzát és 6 pozsonyi mérő árpát vagy zabot, nem különben minden fertály föld után egy rudas szalmát fognak a lakosok esztendönként az uraság tisztjeinek quietantiaja [nyugtája] mellett administrálni, a gabonát ugyanannak idejibe jól ki szelelve, és amilyen a fölgyibe kinek-kinek teremni fog, az uraság makai granáriumba behordván az szalmát pedig az uradalmi tisztség által a határban kimutatandó helyre öszvetakarítván. Ha pedig valaki ezen meghatározott dézsmáját birtoka szerint meg nem adná, sőt azt esztendőről esztendőre halasztaná, az ollyantul sessionális földje el fog vétetni, és más szorgalmatosabb jobbágnak átal fog adatni.

7mo Az Fehérház mellett, Gerezdesen és a Szarditsi szőlők mellett úgy nem különben Szent Lőrincen lévő kukorica, kender s más vetemény földektül s azoknak termésébül a lakosok az dézsmát az uraságnak annyival is inkább megadni köteleztetnek, mivel ezen vetemény földek és kertek a sessionale constitutumok közé felvétetve nitnsenek.

8to Az báránybul és raj méhekből az ország törvénye és az kegyelmes urbárium uta-

sítása szerint az uraságot illető dézsmát annak idejében kiadni, hasonlóképpen kötelezettek a lakosok.

9° Az szőlős gazdák a többször említett kegyelmes resolutionnak világos értelmihez képest arra intetnek, hogy szöllejek termését szüret előtt tsak mértékletesen és tulajdon házi szükségekre hordják, a dézsmát pedig az uraság szin borba olly móddal fogja kivenni, hogy amidőn a lakosok a mustjukat törkölyöstül együtt a magok házokhoz haza hordják, az uraság a maga tisztsége által minden lakosnak a mustját megvizsgáltatván, conscribáltatni fogja olly véggel, hogy ezen concriptiobul kitetszhessen amidőn a dézsmálás végbe fog vitetni, ha vallyon az lakos nem titkoltaé el szembetűnőképpen a borának mennyiségit, a mellyen hogyha valamellyik rajta kapattatna, s' ellene az illyetén titkolás kivilágosodna, minden személy válogatás nélkül egész szölleje termése confiscaltatni fog, az esendő dézsmát pedig minden lakos köteles leszen az méltóságos uraság helybéli pintzéjébe bévinni s' számon adni.

10° Mindennemű idegen italoknak titkos és engedelem nélkül való béhozása annyival inkább kimérése mind az kegyelmes urbárium, mind az felséges végső resolutionnak meghatározása szerint az esztendőnek minden részeibe tilalmaztatik, annyival is inkább, mivel az földesuraság ígéretet téssen arról, hogy a magokat jelentendő lakosoknak vagy betegek számára vagy az urbáriumban meghatározott solennitásokra külföldi bort folyó áron adni fog; a communitás pedig az urbarialis kortsmáltatása ideje alatt, hogyha az felséges resolutio engedelmihez képest idegen borokat kívánna kortsmájira béhozni, azoknak számát az uraság tisztségénél leginkább azért bejelenteni köteles leszen, hogy általal egyrészrül megtudattasson, ha vallyon valami praevaricatiók ezáltal is nem történnék-é, másrészrül pedig, hogy amidőn az város közönséges jövedelmeit illető számadások vizsgálóra vétettetnek, annál könnyebben átal lehessen látni, hogy a communitás hasznainak ezen egy ágából a közönségnek mennyi jövedelme lehet, és az jól-e avagy rosszul adminisztráltatott.

11° Intetnek az communitásnak előljárói, azok által a városnak minden lakosai, hogy szöllejeket, kukorica, kender s más veteményes, az hetedik punctumba fellebb már emlékezetbe jött földjeiket azontúl, amibe most találtatnak, kiterjeszteni egyátaljába ne merészeljék.

12° Ami pedig egyszóval minden némű regalebeneficiumokat illeti; mivel azok egyedül az földesuraság tulajdonai, azokat magának feltartja, következendőképpen a jobbágyok minden azok ellen teendő praevaricatiótól egy átáljába eltiltatnak, egyedül az három országos vásároknak haszonvételibe meghagyatnak.

13° Az földesuraság híre és engedelme nélkül földjét, házát szőlőjét vagy veteményes kertit akár eltserélni, akár pedig eladni szabad nem leszen.

14° Mivel már az gyakrabban említett felséges királyi végső kegyelmes resolutio által meghatároztatott, mind az Makó püspöki mezőváros lakossainak urbarialis competentiájok, mind pedig az földesuraság tulajdon királyi beneficiumjainak és az földesurasági egyenes jussoknak, amellyeket az communitas az mindenkori árenda mellett öszvezavarva tartott, és nagyobb részibe magának tulajdonított, törvényes birtoka, az communitas intetik, hogy az sessionale constitutumok szerint, nékiek addig is, még ezen utóbbi felséges resolutio által reguláztatni kegyelmesen rendelt főképpen külső fundusok és sessionale constitutumok az földesuraság által, ha ezt szükségesnek itélné, munkába vétetődhetnek, és az belső rendszabások is voltaképpen mindenkben kiadattathatnak, az mostani birtokokban lévő földjeiken, úgy az kiszabott belső és külső nyomásokon, vagyis pascuumokon, nem különben az communitas haszonvételire különösen meghatározott, és az időnek alkalmatosságával azonnal kimérendő négyszáz holdbul álló közönséges kaszálójokon, s meghatározott hat helyen folytatandó urbarialis kortsmáltatáson, valamint az három országos

vásároknak még most meghagyatott haszonvételein kívül semminémű jusst magának akárminémű szín alatt ne praesendáljon, hanem ha az földesuraságot mind az kegyelmes végső resolútió, mind kegyelmes urbárium, mind pedig országunk törvénye szerént illető beneficiumokból az lakosok valamit szükségekhez képest használni óhajtanának, az olyanok árendálása végett magokat előljárójok által az földesurasághoz fordítsák, ki ha jobbágyainak kéréseket illendőnek és szükségesnek lenni ítéli, emellett azoknak engedelmes és csendes magok viseleteket tapasztalni fogja, atyai segedelmét kitelhetőképpen meg nem fogja tőlük tagadni. Mindezeket tehát már így meghatározván.

Végtére: mi is Makó püspöki mezővárosnak bíráji, esküttjei és közönségesen minden lakosai az fellebb és rendel kitett punctumokba megállapított kegyességit az méltóságos földesurunknak jobbágyi engedelmességgel és hálaadó szívvel vévén magunkat ezen megmagyarázott és előttünk értelmesen el is olvastatott conditióknak állandó megtartására kötelezzük úgy, hogy az feljebb is kitett, első januáriusi 1805^{dik} esztendőbéli terminustól fogva, az alatt is, még az felséges ratificatió elérkezend, mindazokat, mellyek ezen contractusnak punctumjaiba foglaltatnak, híven meg fogjuk tartani, mellyre is magunkat in solidum obligáljuk és kötelezzük.

Ennek azért nagyobb erősítésére és bizonyítására adjuk ezen mindkét részről subscribált és usualis petsétünk alatt expediált contractualis levelünket négy egyenlő exemplárban azon tekintetből, hogy ennek egyike az felséges magyar helytartótanács által felséges urunknak és fejedelmünknek kegyelmes tekintete eleibe terjesztessen, az másika az tekintetes nemes Csanád vármegye leveles tárjába conserváltassék; harmadika az méltóságos földesuraság mellett megmaradjon; negyedike pedig Makó püspöki mezőváros communitásának kiadattasson. Költ Makón az felülírt napon és esztendőben. PH Remetei Kőszeghy János m. p. több nemes vármegyéknek tábla-bírája, mint ezen földesuraságnak plenipotentiariusus [teljhatalmú megbízottja].

PH N. N. püspöki Makó város bírája, esküttjei és a lakosok közönségesen.

PH Coramme Pauló Szilessy m. p. Inclitus commitatus Csanádiensis ordinarius fiscale, qva asistente.

PH et coramme nobis pro legali testimonio praesentibus Joanne Návay m. p. Inclitus commitatus Csanádiensis ordinarius judex nobilium

PH Gregorio Vargha m. p. ejusdem Inclitus commitatus ordinarius jurassore.⁹

A szerződés megkötése előtt az uraság kifejezésre juttatta, hogy annak aláírása esetén kegyességét fogja a város tapasztalni, átadja a legelő mezőnek azt a részét, amit elfoglalni szándékozott. Az uraság 1805. január 26-án mégis azt közölte, hogy a kopáncsi legelőből megtart 224 holdat, a lelei rétből pedig 723 hold 980 ölet, a többit 20 745 forintért árendába adja a városnak. A kommunitás úgy határozott, hogy az 1804. december 28-án megkötött szerződéstől elállnak és ennek ellentmondanak. A végleges szerződést csak a királyi biztos tevékenysége után, 1805. szeptember 13-án kötötték meg.

A legelő elkülönítése

A török hódoltság idején mintegy másfél tucatnyi falu pusztult el Makó térségében. A néhány főre csökkent lakosság Makóra települ és a lakatlan pusztákon állattartásra rendezkedett be. Így a helységnek a 16. századi virágzó alföldi vágómarha tenyésztésben és kivitelben kimagasló szerep jutott. 1563—64-ből fennmaradt hét és fél hónap forgalmát rögzítő váci török vámnaplóban 30 248 nyugatra hajtott ökör

⁹ Uo.

elvámolásáról készült jegyzék. Az ökrök közül 3175-öt Makóról hajtottak föl. Ezt a számot egyetlen más alföldi helység sem múlta felül: Debrecen 2132, Szeged 1718, Kecskemét 1661 marhával szerepelt.¹⁰ Az újjátelepülést követően ugyan a földművelés szerepe rohamos fejlődést mutatott, de a Mária Terézia-féle úrbérrendezés végre-hajtásakor, 1781-ben még jelentős volt az állattartás, ugyanis a szántó 621, a legelő, rét és kaszáló 605 sessiót tett ki. A város előljárói 1805-ben arra hivatkoztak: „Nem kívánnánk pedig jószágainktól megválni, mert a mi élelmünk keresésének és annak, hogy a közönséges terhek hordására alkalmasak lehessünk, egyedül való módja a marhatartás.”¹¹ A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során 1771-ben a Makó határában lévő pusztákat — mint külön határral nem jelölt földrészeket — a közlegelő területéhez vették fel. A földmérésen alapuló 1781. év urbárium negyedik pontja ki is mondta: „A legelővel kapcsolatban deklaráljuk, hogy a lakosok rendelkezésére áll.” Egy 1798. évi megyének küldött jelentésben arra a kérdésre, hogy „Bír-e valamely szabad pusztát, ha bír, ki annak a földesura?” — ez áll: „Amely pusztákat bír, azok a földjéhez urbarialiter inkorporáltatva vagynak.”¹²

Nagyon meglepte a makóiakat a püspökségnek 1802. szeptember 15-i keresetlevele, melyben a község használatában lévő pusztákat visszakövetelte, mondván, hogy azokat csak haszonbérbe bírták. Az úriszék 1803. február 25-i ítéletében a pusztákat visszaadta az uradalomnak, a községnek 410 hold kaszálót és úrbéri legelőül 8334 hold területet adtak át.

A város a megyei törvénysekhez fellebbezett, de az uradalom mit sem törődve azzal, hogy a per nem zárult le, 1803 tavaszán a közlegelő egy részét önhatalmúlag elfoglalta: a kopáncsi külső marhalegelőből barázdával, a rét felőli belső legelőből pedig hantokkal elszakasztott egy-egy jelentős területet, ugyanakkor a kaszálónak használt szigetektől is eltiltotta a lakosságot. Az uradalomnak nem állt szándékában majorsági gazdálkodásra áttérni, a legelőfoglalás nem ezzel függött össze, hanem az elszakasztott területet árendába kívánta adni. Itt tehát szó sincs arról, hogy a jobbágytelki gazdálkodást majorsági gazdálkodással akarta volna felváltani. Az uradalom tevékenysége arra irányult, hogy a mindenkori szerződésben rögzített szolgáltatásokon túlmenően újabb jövedelemre tegyen szert.

A város előljárói azon nyomban kérték Kőszeghy János plenipotentiáriust, hogy amíg a per nem zárul le, az uraság adja vissza az elfoglalt területet. Felajánlották, hogy az eddigi 60 boglya szénát 20 boglyával megtoldják. Természetesen a vármegyétől is segítséget kértek. Návay Mihály alispán kívánságára Kőszeghy János közölte, hogy az uradalom a kopáncsi külső legelőből elbarázdált részt visszaadja, de a réti kaszálót megtartja magának kaszálónak. Ezt az intézkedést maga a püspök is jóváhagyta és megintette az előljárókat, hogy nyughatatlanságukkal az adózó nép békességét ne zavarják.

Az önhatalmú elkülönítésnek ezzel még nincs vége. Az uradalom 1805 februárjában a zugolyi és csipkési fűzfás erdő használatától tiltotta el a községet, pedig ezt a lakosság saját hasznára ültette, gyenge korukban dajkálta, csőszeivel őriztette, saját költségén esztendőnként megújította, a Maros vizétől töltéssel oltalmazta. Szerintük ez a város beneficiomaihoz tartozott, része a belső legelőnek. 1805 tavaszán az uraság elfoglalta a város urbáriális jángori kaszálóját és ezt a maga számára felszántotta és bevetette. A megyegyűlés latorkodásnak nevezte az uradalom törvényellenes földfoglalását és elrendelte annak visszaadását.

¹⁰ KÁLDI NAGY GY. 1965—66. 32—34.

¹¹ Makó előljárói Kőszeghy Lászlónak. Csanádi Püspökség makói uradalma iratai. 1805. 134—36.

¹² MVL Régi iratok 224.

Míg az úriszék 1803. február 25-én 8334 holdban állapította meg az úrbéri közlegelőt, a megyei törvényszék ezt 15 684 holdra emelte. „Miután az egész határ az 1782-ik évi mérnöki felmérés szerint 1309 sessio; ebből urbarialis sessio tesz 621 2/8, a község kaszálója — mint terület — 7 sessio, urbarialis legelő 149 sessio, a szőlő 12 sessio, összesen 789 2/8 sessio. Fennmarad 579 6/8 sessio, melyből az úriszék által megítélt 8334 hold úrbéri legelő kiegészítéséül, a csókási és kopáncsi pusztákból, a meglévő úrbéri legelőhöz még 7350 hold kihasítandó, így az egész úrbéri legelő 15 684 holdra emelendő, a többi az uraság használatára hagyatik.” Az uradalom legelője Kopáncson 6764, a lelei pusztán 15 126 hold, vagyis összesen 21 890 hold.

A helytartótanács 1804. szeptember 18-i határozata szerint: „a puszták visszaadása érdemileg helybenhagyatik, azon hozzátétellel, ha a földek regulációja után a mondottakon kívül valami még fennmarad, az az uraság rendelkezése alá bocsátassék.” A helytartótanács rendelkezett arról is, hogy a kukoricás, veteményes és szőlő földek a lakosoknál maradjanak. Miután a külső és a belső legelőt a megyei törvényszék ítélete alapján az uradalom kimerítette — bár ez jogtalan volt —, a város a legelőt árendába kérte Kőszeghy László püspöktől. Az uradalom a kopáncsi és a lelei pusztáért évi 20 745 forintot és 3-3 ezer kéve nádat, gyékényt kívánt, amit természetesen a város képtelen megadni. Az uraság a kopáncsi pusztát nemcsak legelő bérletként kívánta hasznosítani, tervezte, hogy a házas zselléreknek 2 forint holdankénti összegért árendába adja, végül 10 évre két orosházi lakosnak adta bérbe.

Mindez természetesen az egész közösséget sújtotta, de mivel a közlegelőt az úrbéri földek után számították, ezért ebben az új helyzetben a földnélküli zsellérek teljesen legelő nélkül maradtak, pedig több mint ötödfélezer jószáguk volt.

A földnélküli zsellérek jószágállománya

Ökör	246
Fejőstehén	535
Öreg marha	371
Tavalyi marha	272
Öreg ló	531
Tavalyi ló	24
Sertés	185
Juh	2328
	<hr/>
	4492

Már a helytartótanács is kezdte sokallni az uradalom önkényes és erőszakos tevékenységét. Az 1805. március 26-i leiratában rosszállásának adott hangot, hogy az uradalom nem várta meg a törvényszéki döntés helybenhagyását és erőhatalommal elfoglalta a városbelieknek ezideig legeltetésül használt több területét, ezért a városbelieket vagyonjaiknak tönkrementésére és elpusztulására fenyegeti. A megyének pedig meghagyta, hogy kebeléből egy tisztí küldöttséget nevezzen ki egy részre nem hajló mérnökkel. A városbelieknek annyi legelőt kell kihasítani, amennyi jószágai számára elégséges. Figyelmet kell fordítani arra is, hogy használhatatlan földet telki állományba ne vegyenek fel.

A létrehozott megyei küldöttség igen alapos munkát végzett. A megyei deputáció előbb szemlét tartott a kopáncsi pusztán. Megállapították, hogy a pusztának egyharmada használhatatlan, urbáriális legelőként nem jöhet számításba. A szíkes területen a fő Szentiván nap előtt (június 24.) el szokott száradni, nedves esztendőben elfutja

a víz, ezért nem terem. A vásárokon a makóiak marháit messziről meg lehet ismerni, a sártól olyan a lábuk, mintha térdig sárga csizma lenne rajtuk.

A belső legelőnek az ugarföldek felőli része többnyire használható, de a Maros partjától a szegedi és földéaki határig eső részt szinte minden esztendőben elönti a víz árja, csak a gerincek maradnak szárazon. Kiöntések idején ezekre a hátságokra szorulnak a pásztorok jószágaikkal. A deputáció is tapasztalta, hogy a tehéncordák, paripa vagy kanca ménesek, fejős juhok és sertések úgy álltak a kiemelkedő földszávon, mint baromvásárokon szoktak. Szárazság esetén annyira megrepedezik a föld, hogy a botot egy rőf mélységre is le lehet dugni.

A küldöttség nem elégedett meg a rovatos összeírásban nyilvántartott jószágállománnyal, személyesen kihallgatta a pásztorokat is. A kopáncsi pusztán három ökör, négy gulya és egy ménes volt, a belső legelőn hat tehéncorda, négy ménes, tizenhét juhnyáj és tizenkét csürhe legelt. Néhány nagyobb gazdának külön volt juhásza és csürhése.

A város közlegelőin járó jószágállomány 1805-ben

Heverő és jármos ökrök	3 845
Gulyabeli marhák	3 720
Fejős tehének	3 753
Ménés és kocsis lovak	3 228
Juhok	25 084
Sertések	6 826
Összesen:	<u>47 256</u>

Pártatlan szakértőnek Vedres István szegedi földmérőt kérték fel, aki mindenekelőtt megállapította, hogy Makó városának legelő mezeje és nádas rétje sem a földes uraság, sem az urbárium behozására rendelt királyi comissió, sem az urbáriális executiot eszközöző magisztrátuális személyek által sohasem voltak elválasztva és ennek csendes birtokában volt a város. Az urbáriális reguláció 1782. március 8-án ismét elegendőnek találta a legelőt és rétet, annak birtokába a várost meghagyta. Tehát annyi legelő és rétet illeti meg — Vedres István okfejtése szerint — a makói lakosokat, amennyit az 1782. évi urbárialis executio meghagyott.

Az urbárialis reguláció során 1779-ben Vertics József földmérőt rendelték ki, az ő fölmérése szerint a legelők és nádas rétek kiterjedése 34 059 hold.

Makó város legelői és rétjei 1779-ben (holdakban)

Pusztá-Kopáncs és Csókás, a jármos ökrök, gulyák és szilaj ménesek számára rendeltetett	13 888
A belső legelő, azaz Nyomás a fejős tehének, juhok és hámos lovak számára	8 334
A lelei Pusztá, mely nádas és gyékényes lévén, leginkább a sertések tenyésztésére engedtetett	11 032
A lelei Pusztá között lévő gerincek, melyek dohány alá valók	469
Ugyanazon pusztában imitt-amott lévő alacsonyabb háta a kaszálásra alkalmasok	196
Két, ezen városhoz tartozó szigetek, melyek a Maroson túl fekszenek	<u>140</u>
Összesen:	34 059

A 34 059 hold legelő és rét között csak 15 129 hold a hasznavehető, a többi 18 930 hold szíkes, zsombékos, vízjárta, így csak ritkán használható. Az uraság az összes legelőnek, illetve rétnak csaknem felét (48,3%-át) vette el. Vedres István a terület minőségét illetően is végzett méréseket és számításokat.

A legelő és a rét minőség és elkülönítés szerinti megoszlása
(1100 □-öles holdakban)

	Jó föld	Vízjárta	Összesen	%
Makó város	10 612 3/11	7 004 5/11	17 616 8/11	51,7
Püspöki uradalom	4 516 8/11	11 925 6/11	16 442 3/11	48,3
Összesen:	15 129	18 930	34 050	100

Vedres István a legkritikusabb kérdésre, hogy mennyi legelő illeti meg a makóiakat, logikus okfejtéssel adott választ. Hivatkozik a Coronalis Districtusra, amely szerint a szántóföld mennyiségének felét kell kiadni legelőből. Mivel Makón egy jobbágytelek 56 holdból állt, így 28 jugerum legelőt kell biztosítani. Összességében a 621 egész telek után 17 395 hold legelőt kellene kiadni. A felsőbb rendelkezés megengedi a zselléreknek is a marhatartást. Részükre egy nyolcad részt, vagyis három és fél holdat lehet számítani. Az 1067 zsellér részére 3734 1/2 hold legelő szükséges. A telkes jobbágyoknak és zselléreknek összesen 21 129 1/2 hold legelőre lenne szükség, de jó minőségű legelő a város határában csak 15 129 hold van, ezért ezt pótolni kellene szíkes, vízjárta területekből. Vedres István egy másik megközelítésben is a város nagyobb legelő igénye mellett érvel. Az urbárium szerint egy egész helyes birtokos Makó városában 8 lovat, 14 tehenet, 12 ökröt, 90 juhot és 12 sertést tarthat, vagyis összesen 136 jószágot. A 621 sessió urbáriális szántó után 84 456 darabot.

A telkes jobbágyok az urbárium szerint tarthatnak (darab)

	1 telek után	621 telek után
Lovat	8	4 968
Tehenet	14	8 694
Ökröt	12	7 452
Juhot	90	55 890
Sertést	12	7 452
Összesen:	136	84 456

A zsellérek egy nyolcad részt, vagyis családonként 17 jószágot tarthattak. Az urbárium tabellája szerint 1771-ben 391 házzal bíró és 107 ház nélkül való zsellér volt Makón, a 498 zsellér összesen 8466 jószágot tarthatott, a telkes jobbágyok és zsellérek együtt 92 922 darabot.

A városbeliek az urbárium szerinti jószágállományt a sok rossz legelő miatt nem tudták sohasem tartani, így más uraságoktól kényszerültek ökreiknek pusztát, sertéseiknek rétet bérelni.

A megyei küldöttség a várost az egész volt legelő használatába visszahelyezte, ezt a megye 1805. május 15-én helyeselve terjesztette fel a helytartótanácsnak. Kőszeghy László püspök a makóiak erőszakos foglalásai miatt a felséghez folyamodott.

Az udvari kancellária 1805. március 17-i levelében az erőszakos foglalástól eltiltotta a makóiakat. Az uradalom a megyei küldöttség állásfoglalásával természetesen nem értett egyet, a püspök közvetlenül a felséghez folyamodott. Ferenc király aláírásával 1805. július 19-én parancs érkezett: a makói úrbéri ügyek végelintezésére Temes megye főispánhelyettesét, Muszlay Antalt királyi biztosnak nevezte ki.

Muszlay a per tanulmányozása után Vedres István és Vertics József mérnököket kiküldte a kopáncsi pusztára, hogy kettejük eltérő mérési adatait a helyszínen egyenlítsék ki. Muszlay a kopáncsi pusztán szeptember 6-án tartott helyszíni szemléje során tapasztalta, hogy a barmok odahagyták a látszólag jobb minőségű füvet és a szíkes területre tértek és ott megállapodtak. A szíkfüvek ugyanis a nyári melegben elfogynak, de a tavaszi és őszi esőzések idején feljavulnak. Ennek figyelembevételével úgy találta, hogy két és fél hold szíkes legelő egy jobb minőségű holdhoz hasonlítható. Így a kopáncsi pusztából a makóiak legelőterületét az eddig megállapított 7350 holdról felemelte 9997 holdra. A belső legelőt pedig az eddig kinyilatkoztatott 8334 holdról 13 323 holdra emelte. Így a belső és külső legelő 23 320 hold lett. Az uradalom kikötötte, hogy a töltések karbantartása a város feladata.

Az uraság erdőfoglalását a királyi biztos salamoni ítélettel zárta, a 154 hold 815 □-ölet kitevő csipkési és szentlőrinci erdő a városiaknak jutott, a 181 hold 1073 3/6 □-ölnyi zugolyi erdő pedig az uraságnak.

A város 400 holdnyi kaszálójának ügye szerencsésen zárult. A területet felemelték 524 holdra, ami a község tetszése szerinti helyen kimérhető.

Az orosházi kopáncsi pusztá bérlete törvényes, a királyi biztos őket a bérletbe visszahelyezte.¹³

A végleges úrbéri szerződés megkötése előtt a városbeliek részéről észrevételek hangzottak el a robot megváltás összegéről, a kukorica tizedről és az in natura szolgáltatásokkal kapcsolatban, de ezeket elvetették, és a királyi biztos tevékenységének megfelelően az alábbiak szerint módosították az 1804. december 28-i szerződést.

Az 1804. december 28-i úrbéri szerződés módosítása

A püspöki méltóságos makai uradalom s Makó városa lakosai közt fennforgó urbarialis állapotok elintézésére kegyelmesen kirendelt felséges királyi Commissio helyben hagyása szerint a fent tisztelt uradalom s jobbágysai között a múlt 1804-dik esztendei december 28-ik napján megkészült contractus punctumában e következő közmegegyezésből származott változtatások tétettek, úgymint: Az harmadik punctum helyett: A fellyebb kitett 591 7/8 sessio után, minek utána a külső legelőnek egész térsége, mely 7350 jugerumokban volt megállapítva, azon tekintetből, mivel a felséges királyi commissio (bizottság) a vízjárta székes és motsáros földeket, mellyek öszvességgel tesznek 4375 jugerumokat, a meghitelte-tett szomszéd helységek lakosai betsűjök utasítása szerint is úgy határozta meg, hogy azokbul 2 1/2 jugerumok vétessenek egy jó hold helyett, öszvességgel 9997 holdakban határozatott meg, a belső legelőnek pedig egész kiterjedése, melly különben 8334 holdakba állítatott meg, rész szerint az azok között találtató kevésbé használható részek hijánossága kipótolására, rész szerint pedig arra nézve, mivel az méltóságos uraság kívánságához képest a communitas az általa plántált, nevelt és tökéletességre hajtott 181 jugerumokból álló úgynevezett zugolyi erdőt,

¹³ MVL Úrbéri peres iratok. 1805. 24 168.

ugyanaz méltóságos uraságnak minden arra tett költségei visszatérítése kívánása nélkül oly móddal által eresztetté, hogy ahelyett és a Maros mellett nyúló töltések esztendőről — esztendőre való conservációja magára lett válalása tekintetéből a communitásnak a méltóságos uradalom pascuumába, mely már különben is rosszabb részek javítása fejébe 9927 holdakban 881 □-ölemben a múlt télen kihatároztatott, a Karika töltéstől a földeáki határon az Ürmösháti kertészekhez közel lévő határfáig egyenes lineába adná tserébe által, erre pedig a méltóságos uraság a község megelégedésére reá is állott 13 323 holdakra öregbítettett és így a külső és a belső legelők öszvességgel 23 320 holdakat foglalnak magokba, a község köteles részen kegyelmes urbárium 4-ik punctuma 2-ik, 3-ik és 5-ik cikkelye értelméhez képest a méltóságos uraságnak urbarialis vaját, kappant, csirkát, tojást és borjút a sessiók száma szerént az uraság tisztisége keze alá adminisztrálni.

Ad 12um Hozzáadatik: az uraság az urbarialis kortsmáltatás ideje alatt mind a felséges resolutio, mind az urbarium világos értelme szerint, sehol egyebüt, csupán tsak a vendégfogadóiba fog bort méretni.

Tizennegyedik punctum helyett: az uraság tulajdon magát illető jussai mint a regale, mint a dominale beneficiumokra nézve meglévén határozva, úgy nem különben a communitásnak is *urbarialis competentiái a sessionale constitutumok*ban ugyan 621 2/8 sessiókban (feltartván magának az uraság, ha szükségesnek ítélné, a sessióknak új felmérése jussát). A pascuumban pedig úgy kívül mint belül 23 320 jugerumokban kilévén adattatva, azonkívül a csipkési 69 jugerumokból s 498 □-ölből, szentlőrinci 68 jugerumokból 582 □-ölekből álló, úgy nemkülönben a Maros partján némely privatusok által plántált s felnevelt erdők továbbra is a communitas szabad birtokára és tetszésére hagyattatván, végtére az urbarialis kaszálló Igátson és Jángoron által adva lévén, valamint az uraság semminemű urbarialis földeket elfoglalni nem fog, úgy az communitas is magát az uraságnak magát semmiféle jussaiba avatni nem fogja.

Mely fellyebb is említett 1804-ik esztendei 28-ik decemberbe költ contractusnak ez szerint rendbeszedett pontjainak bétellegesítésire mi is püspök Makó várossa lakossai és előljárói magunkat kötelezzük. Költ Makón septembernek 13-ik napján 1805.

LS Remetei Kőszeghy János mp. méltóságos csanádi püspöknek plenipotentiarius

LS N. N. Makó város Bírái és Elöljárói

LS Coram me Antonio Muslay Comissario Regio mp.

LS Coram me Paulo Szillessy m. p. Inclyty Commitatus ordinaris

fiscale qua communitatis Makóviensis Assisente.

Ezzel a több éves vizzálykodás véget ért, ismét béke és csendesség lett. Az uradalom tudomásul vette a királyi biztos intézkedéseit, a város is belenyugodott a döntésbe. Az uradalom annyiban elérte a célját, hogy a legelőhöz és réthez jutott, a makóiak szívós harc árán kersztül tudták vinni, hogy a körülmények között megtarthattak elegendő legelőt. Muszlay Antal határozott és következetes volt. Már megérkezése után közölte, hogy zabolátlanságot, önkényeskedést nem tűr meg. Az eljárás befejeztével megállapította, hogy működése során kicsapongásokat, ellenszegüléseket nem tapasztalt.

Muszlay Antal 1805. szeptember 13-án kelt jelentését felterjesztette a helytartótanácsához. Az uralkodó a királyi biztos eljárását 1807. február 27-én hagyta jóvá. Ezzel az ún. 1802. évi úrbéri per lezárult.

A makóiak legelőelkülönítő pere lényegesen különbözött az országban lezajlott hasonló pereskedésektől. A sequestracio általában a majorsági állattenyésztés bővülésével függött össze. A földesurak nyájaikat a közös legelőn legeltették és egyre jobban kiszorították onnan a jobbágyok jószágállományát. Így a jobbágyoknak is

érdejükben állt a közös legelő szétesztása. Az elkülönítéssel kapcsolatos 1836. évi VI. törvénycikk a jobbágycikkek érdekében született. A csanádi püspökség nem törekedett majorsági állattartásra, a kopáncsi pusztát kizárólag azért kívánta megszerezni, hogy bérbeadja, és a püspökség fenntartásához ezúton is pénzbevételre tegyen szert. Más a helyzet a lelei réttel, mert a kaszálókra — az istállózott állattartás miatt — szüksége volt az uradalomnak; bár a megművelhető területeket dohánykertészeknek itt is bérbeadta.

Országosan az úrbéri perek során a földesurak kinyilatkoztatták, hogy mennyi legelőt ajánlanak meg a jobbágyságnak és a bíróság döntött az odaítélés mértékéről, vagyis jogi aktus révén osztották meg a legelőket. Nem így Makó esetében, ahol az uradalom egyszerűen kihasította a számára kiválasztott területet és azt kibarázdáltatta. A csanádi püspökség eljárása drasztikusabb volt.

A vizsály forrása mindenütt abból eredt, hogy a földesúr magának igyekezett minél nagyobb és jó minőségű területet biztosítani. Ezen a téren a makóiaknak sikerült előnyösebb ítéletet kiharcolniuk. A megítélt 23 320 hold legelőből mintegy 3320 hold illette meg a zselléreket, akkor minden egész helyes jobbágnak 32 jugerum legelő jutott.¹⁴ Ez pedig számszerűleg igen magas. Az 1832—36-os úrbéri törvények egy egész úrbéres telek utáni legelő járandóság alsó határát 4, a felsőt 22 holdban állapította meg. Für Lajos által összeállított kimutatás szerint ennél nagyobb legelő terület csak Kalocsán fordul elő (42,5 hold). Ugyancsak 32 hold esett egy telekre Szarvason és Szentesen is, a kimutatásban szereplő egyéb helységeknél kevesebb.¹⁵ A makóiak jogérzéke így is igazságtalannak tartotta a legelő egy részétől való megfosztásukat. Szerintük csak közös legelőt lehet elkülöníteni. Elgondolásukat igazolta évtizedek múltán az 1836. VI. törvénycikk, ugyanis ha a földesúr a legelő használatáról a jobbágycikkek javára lemondott, akkor a rendelet szerint legelő járandóságra nem tarthat igényt.

Az úrbéres telek mostani 32 holdnyi legelő mennyisége megtévesztő, ugyanis a megítélt pusztá egy része szikes vagy vízjárta. A jó minőségű legelőből csak 17 jugerum jutott. Ha a rossz minőségű legelőt átszámítjuk a Muszlay féle kategórizálással (két és fél hold rossz minőségű legelő ér fel egy hold jóval), akkor egy úrbéres telek után 25 jugerum esik. Így már nem kimagasló a makóiak legelőterülete, de az 1836. évi törvény által megállapított felső határnál még mindig magasabb.

A városnak az elkülönítés előtt sem volt elegendő a legelője, hiszen 1799. január 1-től Keglevics Ádámotól bérelték a királyhegyesi pusztát. 1805 novemberében pedig a helytartótanácsához fordultak, hogy a szomszédos székegyházi (mai Nagyér) kamarális pusztát bérbe vehessék. 1808. április 24-én az uradalomtól kényszerültek kivenni holdanként 2 forint összegért a lelei rétnek egy részét.

A legelőelkülönítési perek során a földesúr a maga számára jó minőségű legelőt igyekezett kihasítani. Amikor a megyei deputáció 1805. május 1-én a kopáncsi legelő minősítésekor tanúként hallgatta ki a komlói és a palotai előljárókat, akik azt vallották, hogy a legelő egyharmad része oly haszontalan, hogy azt „urbarialis pascuumba bévenni nem lehet”. Az uraság által elfoglalt felső rész szerintük jobbacska, mint amit a helységnek átengedett. A belső legelő esetében viszont fordított volt a helyzet, itt az uradalom megelégedett az alacsonyabb fekvésű lelei réttel. Így arányaiban a makóiaknak jobb minőségű legelők jutottak.

Makó legelőelkülönítő pere abban az időben indult, amikor országosan még

¹⁴ Szász Ferenc uradalmi ügyész szerint a közlegelőből minden sessiora 29 hold esik.

¹⁵ FÜR L. 1972. 113.

szórványosan fordult elő sequestracio. Mindez a reformkorban gyorsult fel, bár 1848-ig kevés befejezett perről van ismeretünk. Az 1853. évi úrbéri nyílt parancs kötelező erővel rendelte el a közös legelők elkülönítését, így az önkényuralom korában az úrbéri perek tömegesen zajlottak.

Mappa a kopáncsi pusztáról

A helytartótanács 1805. március 26-i leiratában elrendelte egy részre nem hajló mérnök bevonását. A megye erre a feladatra Vedres István szegedi mérnököt kérte fel, akit három feladattal bízott meg:

- a) Micsoda közönséges földeket vagy legelőmezőket bírt legyen eddig Makó városa és azok minémű tulajdonsággal bírnak?
- b) Mit vett el magának a méltóságos uraság ezen legelőből és mennyit, hol és micsodás földet hagyott meg legelőmezőnek Makó városa számára?
- c) Mintegy mennyi hold földből állónak kellene lenni urbárium szerint a makói közönséges haszon alá való földeknek vagy legelő mezőknek, akár mekkoráságukra, akár pedig a rajta legeltetendő marhák számának mennyiségére nézve?

Hogy Vedres István munkáját megkönnyítsék, rendelkezésére bocsátották Verics József Makó úrbérrendezéséről készült mappáját és a kívánt szükséges írásokat. Vedres István a megyei küldöttséggel kiszállt a kopáncsi pusztának azon részére, amelyet az uraság a maga részére kibarázdált. A küldöttség jelentése szerint „Vedres inzsellér úr jelenlétünkben felvén és megmérvén egy néhány lineát és a haszonvétel végett az általunk kezébe adott mappát autenticalta.”¹⁶ A deputáció a városnak meghagyott külső legelőn folytatta a szemlét, Szeged város mérnökét arra kérték, hogy a pusztá nagyságáról, valamint mikor, miképpen és mennyi ideig lehet használatásáról írásban tudósítson. Ez a jelentés 1805. május 5-én el is készült. Vedres István az írásbeli összegzésen túlmenően megbízták a kopáncsi pusztá mappájának elkészítésével is. A felmérést a térkép felirata szerint 1805. június 14—21 között végezte.

A királyi biztos a térképet „D” mellékletként csatolta jelentéséhez. Ennek másolata Csanád vármegye irattárába került. Erről egy későbbi úrbéri per kapcsán Giba Antal készítetett másolatot: „Tekintetes Csanád vármegye részéről 1838-ik év a Sz. András hava 26-án Makón tartott közgyűlésen 2063-ik szám alatt hozott kegyes végzése következtében másolta Makón Bőjtelő hava 23-án 1839. Giba Antal mk. Tekintetes Csanád vármegyének Rendszerinti mérnöke.” A térkép hitelesítése is megtörtént: „Az eredetivel egyeztetvén mindenben egyezőnek lenni bizonyítom. Makón, Február 23-án 839. Eszt. Mátéffy Pál mk. T. Csanád Vármegye r(endes) h(ites) mérnöke.” Makó város előljárói és úrbéri válaszmánya 1857-ben megbízta Mátéffy Pált, hogy Gyulán, az úrbéri törvényszéknél hitelesítse a térképet. A mappára az alábbi szövegek kerültek: „Úrbéri ügyben. Hogy ezen térkép a n(agy)váradí cs. kir. n. tek. úrbéri Törvényszék által 1857^d év május 23^{kán} 372 sz. a. mag. leirattal beküldött s Makó Város úrbéri ügyeire vonatkozó régi iratok között D. betű alatt találtatott Térképpel a gyulai cs. k. urb. Törvényszék hivatalánál egyeztetett legyen ezzenel bizonyítom. Gyulán 1857^d év Június 24^{én} Reithoffer Lajos cs. k. urb. tsz. tiszt.” „Főntebbi hivatalos hitelesítés kapcsában megjegyeztetik miszerint a térképen látható és keresztül vont két rendbéli mérnöki hitelesítés a gyulai cs. k. urb. Törvényszék levéltárában lévő térképen nem találtatott. Gyulán 1857. Június 24^{én} Reinthoffer

¹⁶ MVL Úrbéri peres iratok 1805. 456.

Lajos cs. k. urb. tsz. tisztt. ” Továbbá „Hogy ezen átnézeti térkép Makó város kérésére a gyulai Nagy Tekintetű Urbéri Törvényszék hivatalánál előmutatott Vedres István féle 1805. évi felmérés szerint készült térképpel összegegyeztetvén, megegyezőnek és a helyiségek elnevezései a magok helyén, különösen az első választó vonalon „Osztó Huzadék” alatta „Linea primae Excisionis” a második választó vonalon pedig „Linea Pascuum Oppidi Makó a Plaga Dominali Segregans in Praesentia Illustrissimi Domini Consiliarii Regii die 10° Septembris 1805 in facie loci designata” beírva találtattak. Gyulán 1857. év június 24^{én} Müller Pál mk. cs. kir. Békés Csanád megyei mérnök.

Ez a Giba Antal féle másolat (pontosan a másolat mása) a városi mérnöki hivataltól a makói József Attila Múzeumba került. (Leltári száma: 67.9.) Erről a példányról rajzolta Fári Irén, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa az itt közreadott térképet.

A térkép címe: Makó Várossához tartozó KOPÁNTSS PÚSZTÁN lévő székes, zsómbós, és vízjárta földeknek RAJZOLATJA.

A 46×64 cm méretű, fekvő formátumú rajzlapot vászonra vonták. A közep-hajtások mentén töredezett, egyébként jó állapotú. Délnyugati tájolású. Méretaránya: 1:28 800 vagyis 1 hüvelyk 400 ölnek felel meg. Nyelvezete magyar. A térkép színezett: a határvonal piros és sötétkék, a legelő zöld, a vizes területek kék színűek, a kopáncsi rom piros, az utak barnák.

A térkép vízrajza igen siralmas állapotot ábrázol. Tele van alacsony, vízjárta területtel. Ezek egy része a nyári melegben kiszárad, de vannak állandó vizek is. Három tóvá szélesedő vizet Bogárhoz néven tünteti fel. Tálasi István kutatásai alapján írja Inczeff Géza: „A legelésző jószágot időnként egy hegyes bogár bántja, körme alá búvik, bőre alá furakodik és ezzel nagy fájdalmat okoz. A nyugtalankodó jószágot bogárázaskor homokos vagy vizes területre hajtják és a homok meg a víz megöli az élősdit.” A pusztát középen egy patakszerű kanyargós vízfolyás, a Kopáncsi ér két részre osztja. Az északi területen egymáshoz kapcsolódó vízrendszer jött létre, mely nagyobb esőzések, a Maros és a Tisza kiöntésekor tóvá dagad. A déli fele nagyrészt zsómbókos. A térkép feltüntet két vízlevezető csatornát is. A kopáncsi pusztá 13 888 holdjából 5482 hold hasznavehetetlen. Vedres István a térkép címe alatt megjegyezte:

„A Kopáncsi Pusztán lévő Szikes, Zsómbos, vízjárta Földek,
ide számlálván a rajta keresztül menő utakat és a Csárda földjeit is,
tésznek 4975 Holdak
A Királyi Commissio jelentése alkalmatosságával 805. Eszt. 6^{ik} 7^{én}
föltaláltatott székek 507

Összesen tésznek: 5482 Holdak

A mappán ábrázolt terület domborzatilag igen szegényes. A Darab hát, a Pörlő domb emelkedik ki és néhány halom: Kis kút halma, Juhász halma, Kása halom, Csobán halma. A legelő szintjéből kimagasodik még Szomor tanyája és különösen a kopáncsi templomrom környéke.

A kopáncsi pusztát Komlós, Pitvaros, Királyhegyes, a makói szállások, Vásárhely és Sámson határolja. Keresztül szeli a komlói út, érinti a Sámsonyi és a Mezőhegyesi út.

Az objektumok közül a *Kopáncsi dűledék* a legjelentősebb. Mezőkopáncsot 1596-ban perzselte fel a török, ettől kezdve egyre pusztult kis gótikus temploma, de a

¹⁷ INCZEFFI G. 1970. 154.

térkép készítésekor még tornya részben állt, ugyanis az 1835. évi *Canonica Visitatio* szerint „... a torony romjai is láthatók.”¹⁸ A puszta keleti csücskében, a komlói út mellett volt a *Kaparási Csárda* (régi neve Lesgödöri csárda). A térkép öt tanyát tüntet fel, ezek a pásztorok állandó lakhelyei voltak. A *Mészáros tanya* Mészáros Mihály Hold utcai gulyásé, a *Szél tanya* Szél István ökörcsordásé, a *Bara tanya* Bara István Nagy utcai gulyásé — ahogyan ez az 1804. évi marhaösszeírásból kiderül.¹⁹ A *Kopasz* és a *Szomor tanyában* is pásztor lakhatott.

A város településszerkezete a Puszta megismétlődik, ugyanis az egyes városrészek, utcák egymástól elkülönítve legeltettek. A térkép feltünteti az itatásra szolgáló gémeskutakat. Az 1804. évi állatösszeírást összevetve a térkép adataival, képet nyerhetünk a pusztai legeltetés rendjéről:

- A *Bujáki kutak* környékén Sima István bujáki gulyás a katolikus városrész 1056 számos marháját legeltette.
- A reformátusok több barmot mondhattak magukénak. A *Hold utcai kutaknál* Mészáros Mihály pásztorosa alatt 700 marha és 215 ménesees ló volt.
- A *Temető utcai kutaknál* Molnár András gulyás a mai Kálvin utcaiak 1148 marháját őrizte.
- A *Temető utcai Ménes kútnál* Varga István csikós számadása alatt 310 lovat tartottak számon.
- A Kása halom közelében lévő *Nagy utcai kutaknál* Bara István gulyás az újvárosiak 750 számos marháját terelte.
- A *Nagy utcai Ménes kút* közelében Horváth Mihály a Nagy utcai és a bujáki ménesees volt a számadója.
- A *Fehérvári kútnál* Fejérvári Péter gulyása, Nyitrai Samu 66 gulyabeli marhát őrzött.
- A Puszta déli részén, az *Ökörcsorda kutaknál* Varga János számadása alatt 1456, Pálkás Mihály kezén 1393, Szél István gondozásában 100 heverő és jármos ökör volt.
- A *Juhász kút* környékén is legeltettek juhok, de a birkalegelők inkább a belső nyomáson voltak.²⁰

Göbölyt, vagyis hízásra fogott szarvasmarhát az urbárium óta nem tartottak a pusztán, mert ezen a sovány legelőn nem mentek semmire. A makaiak jó, de sovány marhát a vásárhelyiek szerették megvásárolni, mert jó legelőre hajtván azokat, felhizlalták és jó pénzen eladták.

A térkép a város és az uraság legelőjének mappán történő rögzítése céljából történt. Vedres István az első kihalás osztó vonalát is feltüntette: „Osztó huzadék. Linea Primae Excisiones.” Muszlay Antal kijelölte a végleges határvonalat az alábbi felirat szerint: „Linea Pascui Makóviensis Anno 1805 die 12 septembris in praesentia Illusztrissimi Domini Commissarii Regii designata” = Makó város legelőjének és az uraság területének szétválasztó vonala a jelenlévő igen tisztelt királyi biztos 1805. szeptember 10-i helyszíni elrendelése szerint.

Az uraságnak ítélt területre estek a *Temető utcai kutak*, a *Temető utcai Ménes kút* és a *Juhász kút*. Így legelő nélkül maradt 1148 marha, 310 ló és mintegy másfél-

¹⁸ SZABÓ I. 1936. 16.

¹⁹ MVL Urbéri peres iratok 1805. 456.

²⁰ Uo.

ezer juh. A legelőnek ezt a részét a Hold utcai gulya és ménes is használta, mintegy 915 számos jószág.

Vedres István mérésével tovább finomította Vertics József 1778. és 1781. évi felmérését. Mivel megbízói a vízjárta területek mennyiségére voltak kíváncsiak, ezt térképén nagy gonddal ábrázolta. A mappa legfőbb értéke az alapos vízrajz.

A belső legelő ábrázolása

A belső legelőről készült 1805. évi térkép a legismertebb makói mappa, ugyanis több kiadványban is szerepel. A térkép eredeti példányát — Vertics József alkotását — Bécsben őrzik, Horváth István korabeli másolatát az Országos Levéltárban (leltári száma: S. 12. Htt térk. div. XVII. № 13/2), a Giba Antal-féle későbbi másolatot a makói József Attila Múzeumban (leltári száma: 67.3.). Ez utóbbiról készítette Fári Irén, a Móra Ferenc Múzeum munkatársa az itt közzétett mellékletet. Muszlay Antal királyi biztos „F” alatt mellékelte jelentéséhez a térképet.

A makói múzeum példányán hasonló záradékok találhatók, mint az ismertett Vedres-térképen. Ezek közül a megyei mérnök hitelesítési szövegét idézzük: „Hogy ezen átnézeti térkép Makó város kérésére a Gyulai Nagytelketűt Urbéri Törvényszék hivatalánál előmutatott és Horváth István által 1805^{nik} évben másolt térképpel összehasonlítván, megegyezőnek és a helységek elnevezései is magok helyén, különösen a Lelei uradalmi birtokot v makai közlegelőtől elválasztó vonalon beírt határjelölő írás szövege szerint »Linea Pascui Makóviensis 1805 Die 12 Septembris in Praesentia Illustrissimi Domini Commissarii Regii designata« beírva találtattak. Gyulán 1857-dik év június 24^{én} Müller Pál mk. cs. kir. Békés Csanád megyei mérnök.”

A térkép 63,5×95,5 cm méretű. Jó állapotú, csak a hossz- és középhajtások mentén töredezett. A 2—3 négyzetcentiméternyi hiány nem zavaró. 1980-ban az Országos Levéltár Anyagvédelmi Osztálya restaurálta, ekkor új vászonra vonták. Északi tájolású. Méretaránya: 1 : 14 400, vagyis 1 hüvelyk 200 ölnek felel meg. Nyelvezete latin. Kellemes pasztellszínekkel festve: a belterület világos-rózsaszín, a kertek, erdők rózsaszínek, szőlők igen világos, a kenderföldek egy árnyalattal sötétebb szürkék, a legelők világoszöld, a vizek világoskék színűek. A főfeliratok pirosak vagy piros árnyalatúak.

Az ábrázolt területet a Maros, a lelei pusztá (Pars Praedii Lele), Földeák (Terrenum Possessionis Földeák), a makói lakók ugar földjei (Latus Agrorum Arvum Colonorum Makovisensum) és Apátfalva (Terrenum Possessionis Apátfalva) határolja.

A város déli határát a Maros képezi (Fluvius Marosius). A folyó veszélyesen kanyargós volt. A Makai felső szigetnél feltűnteti a régi medret, a Holt Marost is, de a derékszögű kanyarulatnál már ismét keletkezett egy kisebb sziget. A félsziget-szerű Goszpodí hajlásról 1804. július 7-én egy nádori törvényszéki delegáció jelenlétében úgy döntöttek, hogy Zombor kapja meg a Makai Felső és Alsó szigetet, a Goszpodí hajlást pedig a makóiak. A térkép feliratozása szerint: „Plaga Goszpodí Hajlás nuncupata quae per Dominos Terrestres vigore Cambialis Transactionis Coram Ito Delegato Judicio Palatiani Anno 1804 7. Julii cessa est Epescopali Dnio Makoviensi in vicem Insularum Felső et Alsó Makai szigetek.” Magáról a cse-réről 1804-ben külön térkép is készült.²¹

²¹ Sipos István Makó Kölcsey u. 1. szám alatti lakos tulajdona. Buzás László-fél pausz másolat a József Attila Múzeumban.

A Marosnak szabályozás előtti kanyarulatait (Baranyi, Zugolyi, Csípkési, Landori) érzékletesen ábrázolja. A mappa még több szigetet is feltüntet, feliratozva: Porondot, Nagy porondi szigetet és a Tömpösi szigetet. A víz sodrásának passzív oldalát több helyen porond képződéseket is ábrázol. A mai Töltés utcánál volt az átkelőhely: Trajectus Zomboriensis. Ez a dereglyés rév kizárólag személy forgalmat bonyolított.

A város kanálisa, a Nagyér ekkor már nincs élő kapcsolatban a Marossal, de medre még igen széles. A mai Szegedi utcánál feltüntet rajta egy hidat.

A belső legelő — különösen annak nyugati fele — tele van vízárt területtel. Ilyenek elsősorban a tavak: a *Horgas tó*, a *Bán tó* és a *Halas tó alias Mikotsa*. Alacsony fekvésű a *Jakab fenék*, a *Mámai fenék*, a *Gatsibai zombók*. Neve szerint is lapos terület: *Nagy Kákás*, *Kis Kákás*. Igen sok kisebb-nagyobb ér is behálózta a legelőt: a *Szardicsi ér*, *Által ér*, *Borsos ere*, *Horó ere*, *Vékony ér*, *Jángori ér*, *Venae Caricetose* (a zombék folyása), *Venae uliginosae et salnitrosae* (zombékos, szikes ér), *Dáli ér*, *Canalis*, *Görbe tó*, *Pallagi fokja*.

A belső legelő jelentős része annyira alacsony fekvésű, hogy a megyei deputációnak 1805. májusában a szomszédos helyiségek előjárói tanúvallomásaiban elmondták, hogy ritka az az esztendő amikor a víz el ne borítaná. Régi időben nád termett ezekben, de a 19. század elejére már annak gyökere is kiveszett, egyebet izetkénynél, viradits kórónál s más haszontalan füveknél nem terem, ez is, ha hirtelen apad a víz, mind megdől és hasznavehetetlenné válik.

A belső legelő keleti fele mezőség, valamivel magasabb fekvésű, nyugati része, a rét alacsonyabb, vizenyősebb terület. Az előbbi a tehéncsordáknak és a méneseknek, az utóbbi a sertéseknek és juhoknak a legelő területe. A református ótemető és Gerizdes térsége az átlagos terepszintnél magasabb, de ezeket a területeket nem legelőnek, hanem kenderföldnek használták. Innen indult a marosi védtöltés (Aggeres), amely általában követte a Maros kanyarulatait. Ahol a folyótól távolabb esett, az meder változásokból származott. Nyugaton volt a *Karikatöltés*. Egy régi töltés szakasz a Makai Alsó szigetnél is látható.

Szintén mesterséges képződmények a halmok: *Vita*, *Szardicsi halom*, *Kutalj halma*, *Jángori kettős halom*, *Korondé halma*, *Lukas*, *Vas halom*, *Mikocsa halma*, *Szőlő halom*. Az apátfalvi határnál fekszik a *Nagy határ* (halom). Magaslaton volt a kivégzőhely (Patibulum) és a város belterületén a *Calvaria*. A belső legelőtől északra, az ugar földeken tünteti fel: a *Kecskés*, *Goszpodi* és *Halász halmot*. Tömpösön feküdt az *Öregasszony dombja*. Kiemelkedő területek voltak még — miként nevük is jelzi —: *Paphát*, *Ürmöshát*, *Borzhát*.

A város belterületét a mai Liget-, Töltés-, Révész-, Zrínyi-, Apaffi-, Kossuth-, Dobó-, Gyóni Géza-, Hosszú-, Murányi-, Arany János-, Batthyány-, Szűnyog- és Tisza utca határolta. Településszerkezetiileg egymástól jól elkülönülő egységekre oszlott: a törzsökös városra, a közép városra és Újvárosra. A Nagyérrel határolt törzsökös város Bujákból és Szent Lőrincből állt. Az előbbi centrumában a belvárosi római katolikus templom volt (Ecclesia Róm. Catholicorum), mellette a város első köztéri szobrával, a Boldogságos Szűz Anya szoborral (Statua RMV), a Szent Lőrinci városrész középpontjában a református templommal (Templum reformatorum). Nagyjából a két városrész között helyezkedett el a városháza (Domus Oppidiane). A mai főtéren egy kápolna állt (Capella in Foro), ezt Nepomuki Szent János tiszteletére emelték. A középvárosban laktak a zsidók, templomuk a mai Korona mögött (Sinagoge Judeorum). Tőlük délkeletre települtek le a görögkatolikus ruténok, az orosz fertálynak nevezett városrészük a templomuk (Templum Ruthenorum) és temetőjük (Coemeterium Ruthenorum) között terült el. Tőlük délre, a református

ótemető vonaláig húzódott a reformátusok által lakott új fertály. A Kossuth utca környékén, a püspöki rezidenciától (Residentia episcopalis) a zsidó temetőig (Coemeterium Judeorum) elterülő városrész a törzsökös város lakóiból települt vegyes felekezetű városrész. Újváros ekkor a mai Köztársaság tértől a mai Gyóni Géza utcáig épült ki, kis telkeivel inkább a helység zsellérségének nyújtott lehetőséget hajlék építésre. A már említett temetők éppúgy, mint a mai Petőfi park helyén lévő római katolikus temető (Coemeterium Catholicorum) és az újvárosi református temető (Coemeterium Reformatorum novum) a településen kívül terült el. Hasonlóan távolabb esett a Kálvária is.

Művelési ágak szerint a térkép feltünteti:

- mindenekelőtt a legelőt
- a szőlőket (Vineae Fingo, Vineae Prütskös, Vineae Ujhegy, Vineae Szardits, Vineae Verébhegy, Vineae ad Calvariam, Vineae in Sz. Lőrincz, Vineae Innenső és Túlsó Jángori szőlők)
- dohányföldeket (Hortulani Tabacarii, Hortulani in Czirok méhes)
- kenderföldeket (Canabeta in Gerizdes)
- gyümölcsöskertet (Horti Fructiferi in Sz. Lőrincz)
- kukoricaföldet (Fagopiretum)
- erdőket (Sylva Kákás Dominalis, Sylva Dominalis in Sz. Lőrincz, Sylva Communitatis in Sz. Lőrincz, Sylva Zugoly (Dominalis), Sylva Csapkés)
- füzest (Sallicetum privatos Colororum)
- nádist (Gatsibai Zsombók)

Az elpusztult települések közül feltünteti: Szentlőrincet (Praedium Sz. Lőrincz), Szentmiklóst (Praedium Szent Miklós, Sz. Miklósi Telek alias Kis Telek), Tömpöst és Szentmargitát (Diverticulum Margita).

Az utak legyezőszerűen behálózzák az egész legelőt. A város belterületén nem tünteti fel az útvonalakat. Feliratozott utak: Via Szegediensis, Via Leleiensis, Via ex Horohát, Via tempore sicc Földeakinum ducens, Via Földeakiensis, Via Vásárhelyiensis, Via Rákosiensis, Via Királyhegyesiensis, Via Apátfalviensis. Kisebb útcsomópontok jöttek létre Margitánál és Mikócsánál. Ezek minden bizonytalansággal a vízjárta területekből adóttak, így a belterület érintése nélkül el lehetett jutni pl. Vásárhelyről Szegedre, Rákosra, Királyhegyesre vagy Apátfalvára.

A térkép néhány fontosabb objektumot is jelölt. A Maros partján mészégető kemencéket (Gas Circulatoris), az átkelőhely közelében, a zombori oldalon csárdát (Diversorium). Ekkor még álltak a szentmiklósi és tömpösi templom romjai. A Horó északon volt egy *Csordakút*. A belső legelőn lakóépületeket a térkép nem tüntet fel, de a kertészségek házeit igen, számszerűen tizenháromat. Ezekről az 1805 májusában felvett tanúvallomások is tesznek említést. Arra a kérdésre, hogy nagy vizekben az ún. Cirok méhesi, borzháti, ürmösháti, horoháti, gencsháti, kingézi, sárhegyi és pannaháti kertészek megmaradhatnak-e helyeiken, azt válaszolták, házaik áradáskor nem romlanak el, de földjeiket elborítja a víz, ezért dohánytermelés helyett halászni kénytelenek. Az apátfalvi határ közelében volt az uradalom egyik épülete, a *Fehérház*.

A térkép Muszlay Antal királyi biztos által megállapított 13 323 hold legelőnek mappán való ábrázolása céljából született. A Lele felőli határvonalat felirattal is jelezte.

A térképet helytörténeti, településtörténeti, földrajzi és nyelvészeti szempontból egyaránt vizsgálták, így a helyismereti irodalomban fontos hely illeti meg. A későbbi — szinte vérre menő — legelőperekben mint alapidokumentumra mindig hivatkoztak.

Ezt tükrözi a térképnek az Országos Levéltár példányán, a hátlapon feltüntetett különböző hivatkozási szám:

F (tintaírás)
313 (tintaírás)
57/859 (piros tintaírás)
C. 59. Dep. urb. 1805. 173:23 (ceruzás írás)
Ad 1556 1907 (piros tintaírás)
193—839 (ceruzás írás)
137/857 (tintaírás)
13 (ceruzás írás)

A térkép nem tüntette fel az uradalomhoz csatolt területet, pedig a vízfolyásokkal tagolt lelei puszta ábrázolása nagyban növelte volna a térkép értékét. Egy ilyen nagyméretű mappa elkészítésére nem állt rendelkezésre elegendő idő, a per kimenetele szempontjából pedig nem bírt különösebb jelentőséggel.

*

A város előljárói jó kompromisszum készséggel tudomásul vették Muszlay királyi biztos intézkedéseit, illetve a királyi jóváhagyást, bár azzal — sőt az uradalom legelő elkülönítő törekvésével — sem részleteiben, sem összességében nem értettek egyet. Mindenesetre a sequestráció jogi tény lett, kimondták, hogy az uraság semminemű urbarialis földet elfoglalni nem fog, a kommunitás az uraságnak semmi jussába beavatkozni nem fog. A királyi biztos hatalmi szóval zárta le a pert, de figyelmen kívül hagyta, hogy

- az úrbérrendezés során a kérdéses pusztákat az úrbéri legelő részeként kezelték,
- érintetlenül hagyta — nemcsak Muszlay, de az 1804. szeptember 18-i királyi leirat is — azt az 1778. évi királyi resolútiót, amely kimondta, hogy Makó város lakosai 1699-ben az egész határt megkapták és az továbbra is a község birtokában hagyandó.

Muszlay Antal a pusztai tüzet eloltotta ugyan, de az továbbra is ott parazslott és nem lehetett tudni, mikor fog ismét lángot.

Három évtized múltán, 1837-ben Makó városa újította fel a pert. A hasznavehetetlen legelőknak jó minőségűvel történő felcserélését kérte és a rohamosan szaporodó házas zsellérek legelő illetőségének kiadását. A per néhány év múlva már négy különböző tartalmú perré duzzadt. 1858-ban a gyulai törvényszék előtt folyt, végül a nagyváradai főtörvényszék 1858-ban hozott ítélete zárta le. Ez tette lehetővé a belső legelő kiosztását, minden beltelki ház után egy járandó (2200 □-öl) földet osztottak ki. Ez lett az alapja az amerikai utas makói agrárfejlődésnek. A hagyma pedig a város alatti kertekből szántóföldi termék lett.

Függelék

Makó város közlegelőin járó marhák összeírása (1805)

	Ökör	Marha	Tehén	Ló	Juh	Sertés
Varga János ökörcsordás vallja, hogy számadás alatt vagyon	1456					
Pálinkás Mihály ökörcsordás számadása alatt	1393					
Szél István ökörcsordás számadása alatt	1000					
Molnár István Temető utcai gulyás számadása alatt		1148				
Sima István Bujáki gulyás számadása alatt		1056				
Bara István Nagy utcai gulyás számadása alatt		750				
Mészáros Mihály Hold utcai gulyás számadása alatt		700		215		
Miskolczy János Hold utcai csordás számadása alatt			778			
Bajusz Gábor Bujáki csordás számadása alatt			700			
Szász József Nagy utcai csordás számadása alatt			655			
Pálinkás Ignác Újvárosi Nagy uczabeli csordás számadása alatt			679			
Basa András Lelei csorda pásztor számadása alatt			155			
Nyitrai Samu Fejérvári Péter gulyás számadása alatt		66				
Hajdú Gergely Sőház utczi csordás számadása alatt			786			
Varga István Temető utcai csikós számadása alatt				310		
Horvát Mihály Nagy utcai és Bujáki csikós számadása alatt				525		
Szabó István nyomási csikós számadása alatt				1025		
Dósza Ferenc nyomási csikós számadása alatt				1153		
Ifj. Pális Péter juhász számadása alatt					2294	
Czifra Pál juhász számadása alatt					1800	
Karátson András juhász számadása alatt					1731	

	Ökör	Marha	Tehén	Ló	Juh	Sertés
Gorcsa György juhász számadása alatt					1318	
Sztán Demeter juhász számadása alatt					1587	
Kis János juhász számadása alatt					1618	
Erdei Tódor juhász számadása alatt					1870	
Serbán Imre juhász számadása alatt					1400	
Janka János juhász számadása alatt					1818	
Nagy István juhász számadása alatt					1731	
Sati Gábor juhász számadása alatt					1820	
Erdei Sámuel juhász számadása alatt					1524	
Kimpán László juhász számadása alatt					180	
Juhász Mihály Fejérváry Péter juhász számadása alatt					650	
Báló János Lelei kertész juhász Bazarádi János számadása alatt					131	
Gorcsa János Szütsök juhász számadása alatt					1620	
Gorcsa Gábor Barnák juhász számadása alatt					300	
Öreg Farkas János Újvárosi csürhész számadása alatt						500
Ifj. Farkas János Hold utcai csürhész számadása alatt						430
Binecz Ferenc Török Temető utcai csürhész számadása alatt						410
Váradi Mihály Nagy utcai csürhész számadása alatt						1000
Mészáros Mátyás Bujáki csürhész számadása alatt						670
Galó János Söház utcai csürhész számadása alatt						585
Sima János Fejérváry Péter csürhész számadása alatt						261
Hideg Mihály Bujáki csürhész számadása alatt						850
Büts Mátyás Újvárosi csürhész számadása alatt						395
Bürgés István Szabó Ferenc csürhész számadása alatt						201
Igaz Pál csürhése Kiss Jakab számadása alatt						165
A Jó gazdaság Nyája, Oláh Mihály számadása alatt						437
Nagy utcai csürhész Labdás Benkő számadása alatt						393
A Szücsök falkája, csürhése Tóth János						380
Gazdák, akik saját juhaikat magok őrzik					1692	
Gazdák, akik a magok állította kanással őrizték sertéseiket						149
	3849	3720	3753	3228	25 084	6826

Vertics József felmérése Makó határáról (1805)

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű hold	öl	Kiváló minőségű hold	öl
Jobbágyok úrbéri telkei (591 7/8 sessio)	33 145			
Nemesi telkek (20 sessio)	1 120			
9 3/8 kiváltságos telkek mint a plébánosoké, tanítóké, jegyzőé stb. egyrészt a kegyes urbárium erejével, másrészt az uraság tetszése által megállapítva	525			
A város kaszáló rétje Igáson, kivéve a mocsaras területeket, amelyek nem alkalmasak fűtermelésére és az átvezető utakat kivéve, együttesen 40 (1100 □-öles) holdat tesznek ki	525			
Kaszálásra alkalmas rét Jángoron kitesz 228 holdat és 1070 □-ölet, jótékonykodásra meghagyva 83 holdat és 1070 □-ölet hozzászámítva	145		83	1070
Az egész úrbéri terület	35 190		83	1070
Külső legelő Kopáncs pusztán, ha egyenes vonalat húzunk Székegyháza határától egészen a makói telepések kunyhós földjeiig, jelezve Sárkány Ferenc földjét, amely belenyúlik az urasági földbe, elválasztva a magasabb helyektől:	5 600		—	—
A szikes és nedves helyeken, amelyekből 2 1/2 holdat egy holdnak vettek, ezért:	1 750	—	—	—
A szomszédos területek kártalanítására ráadtak még'	—	—	2625	—
Az utak elfoglalnak ezen külső legelőn:			22	
A legelő kiterjedése Kopáncs pusztán összesen:	7 350	—	2647	—
Az úgynevezett Karika Töltés, belső legelőn, amely egyenes vonalban átszeli az ürmösháti dohánykerteket, egészen a határáig és ezen kertek alatt Makó város kerttulajdonosait és a földéaki községet választja el egy kiemelkedő területe:	5 411	—	—	—
Az árvíznek kitétt területek:	2 923	—	—	—
Az áradás kártételeinek kitétt, már említettek kárpótlására kiegészítették még a telket:	—	—	4 328	45
Ennek a belső legelőterületnek kárára vannak még, további ártalmas dolgok: Általér, Horóér, Jángori ér, Margita, Mikotsa, Dál erei, részben Nagy és Kiskákás, amelyeken a legeltetés megindítása hiábavaló lenne:	—	—	484	118
A belső legelőn az utak elvesznek:	—	—	177	—
Az egész belső legelő kitesz összesen:	8 334	—	4 989	163
Makó város közösségének erdői Szent Lőrinczen:	68	582 3/6	—	—
Magántulajdonos lakosok erdei a Maros partján, a zombori kompnál, ezek beültetve kitesznek:	16	835	—	—
Csipkés az erdőőr földjével:	69	498	—	—
A makói lakosok erdei összesen:	154	815 3/6	—	—
A kukoricaföld a telekállományban még nincs bevezetve, Fehérháznál biztosítanak:	39	970	—	—
Kenderföldek egyelőre nem számítanak bele az állományba Gerézdesen:	202	696	—	—
Szarditsról elnevezett szőlőskerteknél:	78	350	—	—
A gyümölcsös kertek Szent Lőrinczen a telekállomány értékelését nem befolyásolják:	171	375	—	—
Hasonlóképpen az úgynevezett Lúdváron:	10	388	—	—
A telekállományba szintén nem számítanak a szőlőskertek:				

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű hold		Kiváló minőségű hold	
Szent Lőrinczen:	125	440	—	—
Prücskösön és Fingón:	208	197	—	—
Újhegyen:	32	29	—	—
Szarditsón:	191	777	—	—
Verebesen:	15	95	—	—
Kálváriánál:	220	974	—	—
Az urasági magtárnál:	13	401	—	—
Tulsó Jángori szőlők:	54	1049	—	—
Innentső Jángori szőlők:	128	169	—	—
Az állományba be nem vett telkek:	1 493	66 3/6	—	—
Belső telkek (az utak kivételével) kitesznek:	—	—	630	—
Utak:	—	—	203	1017 3/6
Római katolikusok temetője	—	—	8	872
Rörög katolikusoké:	—	—	3	628 3/...
A reformátusoké: az új: 18 hold és 992 □-öl, a régi pedig 7 hold 994 □-öl, együtt kitesznek:	—	—	26	886
A zsidóké:	—	—	—	864
A kivett telkek összes területe:	—	—	873	968
A makói lakosok földbirtokainak megismétlése:	—	—	—	—
A jobbágytelki állomány teljes egésze:	35 190	—	83	1070
Legelő kiterjedése Kopánts-pusztára:	7 350	—	2647	—
Belsőé:	8 334	—	4989	163
Erdőké, a makói közösségé és telepeseké:	154	815 3/6	—	—
Be nem járt telkek telekállománya:	1 493	66 3/...	—	—
A szolgáltatások alól kivett telkeké:	—	—	873	968
Végösszegben:	52 521	882	8594	1
Urasági területek:	—	—	—	—
Uradalmi szállásföld:	168	—	—	—
Kopánts pusztán, mégpedig a magasabb területeken	4 076	992	—	—
Kopánts pusztán, mégpedig a szikeş és vízjárta helyeken 1184 hold és 696 négyszögöl, amelyet visszakapnak a tartós használat révén, de azokat állandóan használni nem lehet és ezek között mindig fennáll annak a veszélye, hogy azok teljesen haszontalanok, ha egyedül azokat veszik igénybe:	974	952	—	—
A többi, 209 hold és 844 négyszögöl, rosszabb minőségű földek:	—	—	209	844
Az utak ezen a területen elfoglalnak:	—	—	10	512
Az uradalmi terület kiterjedésének összegezése Kopántson:	5 051	844	220	256
Lele majorság a belső legelőterület vonalától a Karika töltéstől, egészen az Ürmösháti dohánytermelők Kertjeinek belsején lévő határköig, amely makói terület és kiterjesztve elválasztja Földeák birtokot, innen pedig Vetyehát elnevezésű szegedi birtokig náddal borított terület és zombékos terület veszi körül Mejeréten, Kingéczen, Biberés rétvén, Méhestsapáson, Kárászoson, Papteleken, Rudasréten, Hajdován, Darabréten, Gentsréten, Mámai fenéken, Gát Szakadáson, Kollát-éren, Lutsháton, Kölestön, Kalarai Szigeten, Tempesi Telken, Jakab-fenéken, Gatsibai Zsombokon, Paphaton, a magasabban fekső helyeken és a dohánykertészek földjén kívül, valamint a mocsarakon kívül, valamint a mocsarakon kívül, amelyek ott sajátságosan következetesen megismétlődnek, zombékos területet tartalmaz, — amelyet azért szántani szoktak:	8 525	2 3/6	—	—

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű hold	öl	Kiváló minőségű hold	öl
Az előbb felsorolt lelei kiterjedésben benne foglaltatik az Őrs Síkja mocsár, Kövesd, Lelei sík, Keskeny sík, Biberés síkja, Disznóér, Nagy Luts, Kárászos Ludus, Gents, Kis Gyűrűsi Fenék, Lellei Jó, Mellye Fenék, Sás ér, Nagy Fenék, Rókajukas-hátnál, amelyeket haszon nélkülieknek kell venni:	—	—	2513	236 3/6
Vékony erek, Biberés erei, Mejek fokja, és a kitörések (felfakadások) a Réti csárda mögött:	—	—	76	832
A nádas és zombékos területek összesítése Lelén, egészen Makó város belső legelőjéig:	8 521	2 3/6	2667	238 3/6
Szabó András szigete, amelyet „szigetnek” neveznek, Hajdova és Kalárai Sziget között:	22	688	—	—
Kalárai Sziget Tömpes sziget Hajdova	—	—	—	—
Kalárai Sziget Porondi sziget Hajdova	18	128	—	—
Kalárai Sziget Goszpodai szigetnek nevezett és a nádori bíróság jelenlétében megegyezés révén, Alsó és Felső Makai szigetért elcserélve alkotják:	148	137 3/6	—	—
A szigetek összessége:	197	159 3/...	—	—
Kiemelkedőbb területek a nádasban, amelyek alkalmasak dohánykertészetre				
Pannaháton:	12	498	—	—
Kingétzen:	32	444	—	—
ugyanott Hosszú Széken:	6	480	—	—
ugyanott Homokháton:	4	1097	—	—
ugyanott Tök Halmon	—	700	—	—
Darabháton:	8	373	—	—
Kis Darabháton:	2	795	—	—
Mogyoros háton	8	890 3/6	—	—
Kis Mogyorósháton:	—	1046 3/...	—	—
Nagy Gyűrűsön:	34	904	—	—
Kis Gyűrűsön:	19	984	—	—
Gents-Háton:	107	514	—	—
Terület összesítése a magasabb nádas között:	235	1026	—	—
Dohánykertészek a nádasok között Jángorig bezáróan használják, mégpedig:				
a Kis Leleiek:	94	391	—	—
Nagy Leleiek:	109	289 3/6	—	—
Sírhegyiek:	10	799	—	—
Rókajukas háton:	9	474 3/...	—	—
Ürmösháton:	15	654	—	—
Borzháton:	16	447	—	—
Czirok Méhesen:	16	876 3/...	—	—
Jángoron:	36	130	—	—
A dohányosok kertjeinek összege:	308	761 3/6	—	—
Az uradalmi erdők kitesznek:				
Kákáson)	36	670	—	—
Kákáson Halastón (mikolcsai):	111	691 3/...	—	—
Kákáson Szent Lőrinczen a Maros partja alatt:	60	1028 3/...	—	—
Kákáson Zugolyon, egészen a Maros partjáig, ahol szigetet képez:	181	1073 3/...	—	—
Az urasági erdők összességére:	391	163 3/...	—	—

A makói lakosok földbirtokai	Vegyes minőségű Hold	öl	Kiváló minőségű Hold	öl
Területek a kocsmák körül, a kunyhós és meg nem művelt földek között, mégpedig:				
Igács kocsmája körül:	22	—	—	—
Rákos kocsmája körül	14	—	—	—
Dál kocsmája körül:	62	—	—	—
Összesen:	26	—	—	—
Uradalmi földek megisméltése:				
Uradalmi szállásföld:	169	—	—	—
Az uradalmi föld kiterjedésének összegzése				
Kopáncson:	5 051	844	220	256
Lelén lévő földeké, egészen a legelő vonaláig:	8 521	2 3/6	2667	238 3/...
Tömpösi stb. Szabó András szigeteinek:	197	153 3/...	—	—
Területek a magasra nőtt nádasok között:	235	1026	—	—
Dohánykertek:	308	761 3/...	—	—
Uradalmi erdők:	391	163 3/...	—	—
A területek nagysága a vendéglők körül, a kunyhós földek között, amelyek fel vannak szántva, ez kitesz:				
	62	—	—	—
Végösszegezés:	14 935	751	2887	494 3/6
Összegző kivonat Makó város egész földjéről:				
A makói lakosok földbirtokainak végösszegezése:	52 521	882	8594	1
Uradalmi területek	14 935	751	2 887	494 3/...
Minkettő összegezése:	67 457	533	11 481	495 3/...
Ehhez ha hozzáadjuk a soronkívüli területek mennyiségét:				
	11 481	495 3/...	—	—
Makó város földjeinek teljes kiterjedése lesz:	78 938	1028 3/...	—	—

Makó, 1805. okt. 1. Vertics József, aláírása: sajátkezűleg. — Csanád, Csongrád és Békés vármegye rendszerinti földmérője és táblabírája. Makó város Pusztáinak, Szőlőhegyeinek, Réttyének, vagyis egész Határának felmérése. — 1805. okt. 1.

IRODALOM

- Bálint Alajos*
1926 Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó. Csanádvármegyei könyvtár: 1.
- Borovszky Samu*
1896—1897 Csanád vármegye története 1715-ig. 1—2.
- Für Lajos*
1972 Jobbágyföld — parasztföld = Szabó István: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848—1914. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Inczefi Géza*
1970 Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Kálmán*
1942 Remetei Kőszeghy László csanádi püspök. Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi történetéhez: 31.
- Káldi Nagy Gyula*
1965—66 Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560—1564-ben. Történeti Statisztikai Évkönyv. Bp. 32—34.
- Reizner János*
1892 Makó város története. Szeged
- Szabó Imre*
1936 A Makó-Mezőkopáncsi templomrom. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár 31.
- Sztribik Miklós*
1926 Makó városának leírása. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár 6.
- Tóth Ferenc*
1974 Makó településtörténeti vázlata. MFMÉ 1972/73—1. Szeged. Különlenyomat: A Makói Múzeum Füzetek: 14. Makó.